

**SITUACIONO TESTIRANJE
DISKRIMINACIJE**

PRIRUČNIK ZA AKTIVISTE/KINJE

SITUACIONO TESTIRANJE
DISKRIMINACIJE
PRIRUČNIK ZA AKTIVISTE/KINJE

Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo
Sarajevo, 2017.

Naslov:

„Situaciono testiranje diskriminacije – priručnik za aktiviste/knje“

Autorica:

Jovana Vuković

Izdavač:

Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo

Dizajn i prelom teksta:

Feđa Kulenović

Lektura:

Feđa Kulenović

Tiraž: 300 komada

Godina izdanja: 2017.

Priručnik „Situaciono testiranje diskriminacije – priručnik za aktiviste/knje“ objavljen je u okviru programa „Jednakost za sve: Koalicija organizacija civilnog društva u borbi protiv diskriminacije“ kroz Program grantova u okviru kojeg Asocijacija za demokratske inicijative provodi projekat „Svojstva i značaj situacionog testiranja u procesu dokazivanja diskriminacije“.

Projekat finansiraju USAID i Fond otvoreno društvo BiH.

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Ovaj izvještaj Priručnik je objavljen uz podršku američkog naroda preko Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Autori ove publikacije su odgovorni za njen sadržaj i stavovi koji su u njoj izneseni ne odražavaju stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
UVODNA RIJEČ.....	6
ŠTA JE SITUACIONO TESTIRANJE?	7
U KOJE SVE SVRHE SE SPROVODI SITUACIONO TESTIRANJE?	7
1. Utvrđivanje diskriminacije	7
2. Pribavljanje dokaza	8
3. Pokretanje postupaka i strateško zastupanje	9
4. Sprovođenje istraživanja	9
5. Zagovaračke aktivnosti i aktivnosti podizanja svijesti	10
SAŽET PREGLED ISTORIJE SITUACIONOG TESTIRANJA.....	10
PRAVNI OKVIR.....	12
Antidiskriminaciono pravo Evropske unije	12
Testiranje diskriminacije u antidiskriminacionom zakonodavstvu i sudskoj praksi u zemljama Zapadnog Balkana	13
PRIMJENA SITUACIONOG TESTIRANJA	14
Metodologija situacionog testiranja	14
OBLASTI U KOJIMA SE TESTIRANJE NAJČEŠĆE PRIMJENJUJE.....	24
Prema oblastima društvenog života	24

Prema diskriminisanim grupama	26
Formulisanje problema, određivanje svrhe testiranja i očekivanih rezultata	27
Logističke pripreme	28
Angažovanje i izbor ispitivača/ica	29
Obuka za ispitivače	30
Psihološka priprema	31
Sprovođenje testiranja	32
Testiranje diskriminacije Roma u noćnim klubovima u gradu N	33
UMJESTO ZAKLJUČKA	40
LITERATURA.....	41

PREGOVOR

Zakon o zabrani diskriminacije¹ koji je donesen 2009. godine u normativnom smislu predstavlja krovni korpus pravnih pravila bosanskohercegovačkog antidiskriminacijskog zakonodavstva. Međutim, dosadašnja praksa je pokazala da je u velikom broju slučajeva bilo teško razotkriti i dokazati diskriminatorno ponašanje, posebno imajući u vidu prirodu i vrstu same diskriminacije. Izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije² u julu 2016. godine u članu 15, dodati su stavovi koji uvode situaciono testiranje kao metodu u procesu dokazivanja vjerovatnosti diskriminacije; odnosno mogućnost da svjedok u postupcima za zaštitu od diskriminacije bude i osoba koja se svjesno izložila diskriminaciji kako bi provjerila primjenu pravila o zabrani diskriminacije (član 15. stav 4). Stav (5) predviđa da je lice iz stava (4) ovog člana dužno obavijestiti ombudsmene za ljudska prava Bosne i Hercegovine o namjeravanoj radnji, osim ako okolnosti to ne dozvoljavaju, kao i o preduzetoj radnji izvijestiti ombudsmena u pismenom obliku. Stav (6) daje mogućnost da sud može lice iz stava (4) ovog člana saslušati kao svjedoka dok stav (7) regulira mogućnost da lice iz stava (4) može podnijeti tužbu iz člana 12. stav (1) tač. a), b) i d) ovog zakona u konkretnom slučaju diskriminacije.

Omogućavajući dobrovoljnim ispitivačima diskriminacije da podnesu tužbu za zaštitu od diskriminacije eliminisane su dvojbe o dozvoljenosti upotrebe ove tehnike koja može biti veoma korisna u sudskoj praksi. Međutim, samo uvođenje situacionog testiranja kao metode u procesu dokazivanja diskriminacije neće dovesti do željenog cilja ukoliko se ne uspije realizovati njena dosljedna i efikasna primjena. U realizaciji ovog zadatka velika odgovornost je na organizacijama civilnog društva koje se bave zaštitom od diskriminacije, ali i građanima koji bi trebali da poznaju i ispravno primjenjuju situaciono testiranje. Sa druge strane, sudovi će i dalje imati jednu od najznačajnijih uloga kada se govori o primjeni ove metode. Vjerujemo da bi prihvatanjem nalaza situacionog testiranja od strane sudova, kao dokaza u sudskom procesu, bila bi omogućena efikasnija pravna zaštita od diskriminacije. Zbog toga želimo da priručnik za situaciono testiranje, osim što će pružiti informacije o samoj metodi i načinu njene primjene, inicira saradnju između profesionalne pravosudne zajednice i organizacija civilnog društva u borbi protiv diskriminacije.

Asocijacija za demokratske inicijative

Sarajevo, 15. februar 2017. godine

---

¹ Službeni glasnik BiH, broj 59/09

² Službeni glasnik BiH, broj 66/16

UVODNA RIJEČ

Drage aktivistkinje i aktivisti,
Koleginice i kolege braniteljke i branitelji ljudskih prava,

Pred vama se nalazi prvi priručnik za situaciono testiranje diskriminacije na BHS jeziku koji je napisan sa namjerom da vam pomogne da se bolje upoznate sa situacionim testiranjem, da razumijete zašto je korisno ovladati ovom metodom, u kojim slučajevima treba primjenjivati testiranje i kako ga praktično sprovesti. Ovaj priručnik je, prije svega, rezultat višegodišnjeg aktivističkog iskustva testiranja diskriminacije, a primjeri kojima su ilustrovani ključni pojmovi, principi i problemi su upravo najtipičniji slučajevi sa kojima se autorka u svom radu susretala.

Iako je diskriminacija zabranjena u većini zemalja, ona je još uvijek daleko od toga da bude iskorijenjena. Ne postoji nijedno društvo u kome ne srećemo neke od pojava oblika diskriminatornog ponašanja, ali s obzirom da diskriminacija nailazi na sve nedvosmisleniju osudu i države i građana/ki, oni koji vrše diskriminaciju sve češće pokušavaju da prikriju svoje namjere i dokaze o diskriminatornom ponašanju. Istovremeno, ne treba ni zanemariti duboko ukorijenjene predrasude prema određenim manjinskim grupama zbog kojih oni koji vrše diskriminaciju nisu svjesni da postupaju nezakonito. U ovim slučajevima, situaciono testiranje je od presudnog značaja da se utvrdi da li je zaista došlo do diskriminacije, kao i da se pribave dokazi koji su nam potrebni kako bi se uspješno borili protiv nje.

Ovaj priručnik se sastoji od dva dijela: kratkog teorijskog dijela koji nam približava sam pojam testiranja, objašnjava njegovu svrhu, daje pregled kratke istorije i zakonskog okvira, i praktičnijeg koji se bavi metodologijom i sprovođenjem samog testiranja, uključujući i najtipičnije primjere i konkretne smjernice kako da uspješno sprovedete testiranje. Iako ovaj priručnik sadrži veliki broj konkretnih primjera koji ne samo da mogu da vam pomognu u razumijevanju problema, već i da vas podstaknu da slična testiranja i sami sprovedete, budite slobodni da ovu metodu pokušate da primijenite i na primjerima koji su vam bliski i sa kojima se susrećete u lokalnom aktivističkom kontekstu.

Autorka se najsrdačnije zahvaljuje Asocijaciji za demokratske inicijative (ADI) iz Sarajeva na prilici i strpljenju da višegodišnju praksu pretoči u vodič za sve vas koji ste pokazali interesovanje za praktičnu primjenu situacionog testiranja. ADI su ne samo prvi zagovarali za priznavanje situacionog testiranja u Bosni i Hercegovini, već su i sami sprovedeli prva testiranja. Entuzijazam mladih ispitivača/ica diskriminacije i zanimljiv izbor teme, za autorku su ostali ne samo u lijepom sjećanju, nego ih je shvatila kao imperativ da i druge mlade aktiviste/kinje podstaknemo da ovladaju i uspješno primjenjuju ovu metodu. Ovaj priručnik treba da bude skroman doprinos toj namjeri!

ŠTA JE SITUACIONO TESTIRANJE?

Situaciono testiranje je eksperimentalni metod utvrđivanja diskriminacije i pribavljanja dokaza koji vjerodostojno oponaša situaciju diskriminacije. U tu svrhu se formiraju eksperimentalne grupe, čiji članovi/ce posjeduje lično svojstvo na osnovu koga dolazi do diskriminacije i kontrolna grupa, čiji članovi/ice ne posjeduju to svojstvo, ali sa eksperimentalnom grupom dijele sve druge važne karakteristike tako da se različit tretman koji uživaju može objasniti jedino diskriminacijom na osnovu zaštićenog ličnog svojstva.

Alternativni nazivi: situaciono testiranje (diskriminacije), testiranje diskriminacije, test situacije, ispitivanje diskriminacije, praktično testiranje, itd. U istraživačkom kontekstu ovaj metod poznat je i pod nazivom metoda ekvivalentnih parova.

Dobrovoljni ispitivači/ce diskriminacije (testeri/ke) su osobe koje se dobrovoljno izlažu diskriminatornom postupanju sa ciljem da se neposredno provjeri da li je do diskriminacije zaista došlo i da se pribave dokazi protiv onog koji čini diskriminaciju.

U KOJE SVE SVRHE SE SPROVODI SITUACIONO TESTIRANJE?

Situaciono testiranje može da bude sprovedeno u različite svrhe i upravo ova različitost u značajnoj mjeri uslovljava metodološke i sve druge razlike sa kojima se susrećemo tokom testiranja, a o kojima će kasnije biti više riječi.

1. UTVRĐIVANJE DISKRIMINACIJE

Osnovna svrha testiranja je utvrđivanje diskriminacije, odnosno utvrđivanje činjenica u vezi sa nekim diskriminatornim ponašanjem. Organizacijama za ljudska prava se često obraćaju moguće žrtve diskriminacije koje smatraju da su bile izložene nedozvoljenom pravljenju razlike, često potkrepljujući svoje tvrdnje ličnim utiscima koji moraju da se provjere. Ovo naročito treba imati na umu s obzirom da se pripadnici/e manjinskih grupa često susreću sa predrasudama i diskriminacijom, pa ovaj obrazac počinju da prepoznaju u svim socijalnim interakcijama.

Na primjer, žrtva može da nam se obrati jer nije uspjela da zakaže termin u frizerskom salonu i da smatra da je razlog to što je Romkinja. U salonu su joj tom prilikom naveli da je svaki termin te nedelje popunjen, ali da je ona prilikom posjete salonu vidjela nekoliko radnica koje u tom trenutku nisu imale posla. Kao aktivisti/kinje za ljudska

prava mi smo dužni da detaljno i precizno provjerimo ove navode, a koristan metod za to predstavlja situaciono testiranje. Ako sve ispitivačice koje nisu Romkinje uspiju da zakažu željenu uslugu, a sve Romkinje budu odbijene s obrazloženjem da su svi termini popunjeni, možemo da tvrdimo da je vjerovatno došlo do diskriminacije. Isto tako, ako se dogodi da ispitivačice koje nisu Romkinje ne uspiju da zakažu termin, jasno je da do odbijanja nije došlo zbog diskriminacije zasnovane na etničkom porijeklu.

Nikada ne treba smetnuti sa uma da je život neobjašnjivo složen, da se događaju stvari koje su malo vjerovatne, koje nisu u saglasnosti sa dosadašnjim iskustvom i očekivanjima. Nekada je klub zaista pun, radno mjesto već popunjeno, stvarno je nestalo struje samo u tom bloku, a turistička agencija zaista otkazala baš taj aranžman. Kao aktivisti/kinje za ljudska prava moramo da detaljno ispitamo svaki ovakav navod i utvrdimo da li je zaista došlo do diskriminacije, a testiranje je metod koji nam u velikom broju slučajevima može pomoći u tome.

2. PRIBAVLJANJE DOKAZA

Bilo da je riječ o otvorenoj ili prikrivenoj diskriminaciji, prikupljanje dokaza o istoj, najčešće nije lako. Danas je diskriminacija u najvećem broju zemalja nezakonita, a oni koji je vrše, trude se da izbjegnu osudu drugih građana/ki i da prikriju svoju namjeru. Takođe, one koji vrše diskriminaciju često štiti i sama društvena pozicija iz koje čine diskriminaciju, odnosno pozicija iz koje donose odluke koje se tiču naših života i egzistencije i koja im omogućava da posjeduju informacije koje mogu da nas dodatno viktimiziraju. Njima se obraćamo kad tražimo posao, liječimo se, upisujemo djecu u vrtić, itd. Kada vrše diskriminaciju vode računa da ne ostavljaju pisane tragove kao i da to rade bez prisustva svjedoka što dodatno otežava pribavljanje dokaza.

Iako je prebacivanjem tereta dokazivanja na onog koji vrši diskriminaciju daleko olakšano pokretanje postupka za njeno utvrđivanje, u smislu da žrtva treba da pokaže vjerovatnim da je došlo do diskriminacije, a da je počilnic dužan da dokaže da je nije izvršio, pribavljanje dokaza u određenim slučajevima je i dalje izuzetno težak zadatak. Sprovođenjem testiranja stvaramo situacije istovjetne izvornim situacijama diskriminacije koje neposredno kontrolišemo i na osnovu kojih možemo da donosimo zaključke o određenom obrascu ponašanja. Dokazi koji su prikupljeni na ovaj način mogu biti korišćeni za različite aktivnosti koje slijede: zagovaranje, istraživanje, pokretanje sudskih postupaka, vođenje kampanje, a u zavisnosti od njihove dalje namjene različita će biti i sama metodologija testiranja. Pribavljane dokaza za pokretanje sudskog postupka zahtjeva daleko veći metodološki rigor od testiranja čiji će se rezultati koristiti u kampanji koja se sprovodi na socijalnim mrežama.

3. POKRETANJE POSTUPAKA I STRATEŠKO ZASTUPANJE

Kao što je već navedeno, testiranje nam može pomoći da pribavimo dokaze koji mogu da se koriste u postupcima pred nezavisnim tijelima za zaštitu ljudskih prava i ravnopravnosti (Ombudsman, tijela za zaštitu jednakosti, dr.) ili u sudskim postupcima. Zakon u različitim zemljama na različite načine prepoznaje testiranje kao metodu koja se koristi za strateško zastupanje i samim tim se i na različite načine odnosi prema rezultatima testiranja. U nekim zemljama je u zakonu koji reguliše sprječavanje i suzbijanje diskriminacije izričito navedeno testiranje kao validan metod prikupljanja dokaza, dok mu je ovakav status u drugim zemljama obezbijedila postojeća sudska praksa. Tamo gdje je zakonski priznat kao validan metod često ga prati zahtjev za prisustvom nepristrasne osobe iz nadležne državne institucije ili obavještanje nezavisnih tijela unaprijed kao što su Ombudsman ili tijela za zaštitu ravnopravnosti. S druge strane, istrajnost organizacija za ljudska prava da u strateškim parnicama koriste dokaze prikupljene testiranjem, stvorila je pozitivnu sudsku praksu čak i tamo gdje su se primjeni ove metode suprotstavile ne izvjesne organizacije civilnog društva i političke partije, već paradoksalno i tijela za zaštitu nezavisnosti koja negiraju nepristranost ove metode.

4. SPROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA

Iako se nastanak testiranja obično dovodi u vezu sa aktivizmom Pokreta za građanska prava čiji su aktivisti/kinje prvi primjenjivali testiranje kako bi pokazali nedosljedno sprovođenje novih antidiskriminativnih odredbi zakona o građanskim pravima iz šezdesetih godina prošlog vijeka, testiranje se paralelo razvija i kao eksperimentalni metod u sociologiji i drugim društvenim naukama koje su bile zainteresovane za istraživanje diskriminacije. Prvo ovako istraživanje sprovela je Istraživačka kancelarija za političko i ekonomsko planiranje 1967. godine kako bi utvrdila u kojoj mjeri su naturalizovani britanski državljani/ke porijeklom sa karipskih ostrva i Mađarske izloženi diskriminaciji u stanovanju, tržištu rada i kao potrošači pri izboru robe.

Motivi za sprovođenje istraživanja su u manjoj mjeri da se utvrdi da je do diskriminacije došlo (to je uglavnom polazna premissa), već da se objasne njeni uzroci i odgovori na specifična pitanja zbog kojih se vrši istraživanje. Na primjer, istraživanja koja su sprovedena da bi se ispitala diskriminacija pri zapošljavanju može da ispituje ko je osoba sa kojom su ispitivači/ce diskriminacije razgovarali, koliko dugo je trajao sastanak, o kojim temama su razgovarali, kakve komentare je davao poslodavac (da li su bili pozitivni ili negativni). Sprovođenje testiranja u ove svrhe dodatno je popularizovalo testiranje, a priznanje i kredibilitet koje je steklo kao eksperimentalni metod koristilo je da se testiranje promovise i kao metoda među aktivistima/kinjama za ljudska prava.

5. ZAGOVARAČKE AKTIVNOSTI I AKTIVNOSTI PODIZANJA SVIJESTI

Testiranje nesumnjivo pruža uvide i rezultate koje mogu da budu korišćeni u različite svrhe. Ako se, na primjer, bavimo zagovaranjem, konkretni primjeri diskriminacije koji su utvrđeni korišćenjem testiranja, mogu da potkrijepe naše navode i učine uvjerljivijim naše zagovaračke aktivnosti. Takođe, lobiranje za izmjene zakona ili propisa koji regulišu različite aspekte diskriminacije je daleko efektivnije ako na konkretnim primjerima do kojih smo došli testiranjem možemo da pokažemo neophodnost ovih promjena.

Kada je riječ o podizanju svijesti o diskriminaciji, sama upotreba testiranja i njegovo izvođenje često mogu da budu zanimljivi široj javnosti. Video snimak testiranja ili svjedočanstva ispitivača/ica na jedinstven način prenose poruku široj javnosti o testiranju. Takođe, kao ispitivači/ce ili tzv. moralni svjedoci/kinje mogu da se angažuju poznate ličnosti koji svoju popularnost mogu da iskoriste da široj javnosti predstave problem i rezultate testiranja.

SAŽET PREGLED ISTORIJE SITUACIONOG TESTIRANJA

Istorija situacionog testiranja razvija se paralelno od šezdesetih godina prošlog vijeka s jedne strane kao metod koji koriste aktivisti/kinje za građanska prava i sa druge kao eksperimentalni metod koji koriste istraživači/ce u društvenim naukama.

Nakon što je borba za građanska prava Afroamerikanaca/ki dovela do donošenja zakona koji su sprječavali rasnu diskriminaciju, veliki broj Afroamerikanaca/ki je i dalje trpio nepravde koje su proisticale iz selektivne i nedosljedne primjene ovih zakona. Pokret za građanska prava nije imao iluziju da će sam zakon ukinuti viševijekovnu diskriminaciju Afroamerikanaca/ki, naročito zato što je sa donošenjem zakona diskriminacija samo postala prikrivena. Umjesto oglasa koji su eksplicitno navodili da iznajmljuju stanove samo bijelim porodicama, sada su agencije sprječavale afroameričke porodice da iznajme stanove u dijelovima grada u kojima su smatrani nepoželjnim tvrdeći da su upravo izdale ove stanove. Sličan problem je postojao i pri zapošljavanju gdje je nesrazmjerno veliki broj Afroamerikanaca/ki ostajao bez posla iako su posjedovali potrebne kvalifikacije. Na ove probleme aktivisti/kinje su odgovorili primjenom testiranja.

Oni su, naime, na prijavljene slučajeve rasne diskriminacije u stanovanju i pri zapošljavanju reagovali slanjem tkz. kontrolne grupe koja se samo razlikovala po boji kože kako bi utvrdili da su razlozi navedeni za odbijanje Afroamerikanaca/ki bili neosnovani i da se iza njih krila namjera da diskriminišu. Nakon sprovođenja testiranja, oni su započinjali sa sprovođenjem različitih kampanja – tražili su donošenje novih zakona, bojkot agencija i/li

kompanija koje su sprovodile rasnu diskriminaciju, pokretali pravne postupke, itd. Ipak, iako je korišćeno u velikoj mjeri tokom šezdesetih godina, testiranje nije izašlo van okvira pokreta za građanska prava Afroamerikanaca/ki.

Istovremeno, kao metoda u istraživanju demografskih karakteristika pri zapošljavanju korišćeno je još od kasnih 50ih godina dvadesetog vijeka istovremeno i u Velikoj Britaniji i u Sjedinjenim američkim državama. Upadljive nejednakosti u različitim sferama života, naročito različit tretman osoba različitog etničkog porijekla prilikom zapošljavanja bio je zanimljiv istraživačima/icama koji su prihvatili ovu metodu i koristeći je sproveli veliki broj istraživanja. Ona su najčešće uključivala veliki broj ispitivača/ica diskriminacije, a podaci dobijeni na ovaj način su bili izuzetno reprezentativni i često su se sprovodila u pisanoj formi, pa su smatrana tačnijim.

Kao aktivistička metoda testiranje u Evropu stiže iz SAD sa Afroamerikancima koji su bili stacionirani u Holandiji sedamdesetih godina prošlog vijeka, a nedugo nakon toga Komisija za rasnu jednakost u Velikoj Britaniji prihvatila je ovu metodu za utvrđivanje diskriminacije zasnovane na rasnom porijeklu. Iako značajni, u smislu da su predstavljali pionirske poduhvate, ovi naponi nisu doveli do popularizovanja ove metode među aktivistima/kinjama u Evropi. Devedesetih godina prošlog vijeka je Međunarodna organizacija rada sprovela situaciono testiranje kako bi utvrdila koliko je diskriminacija zasnovana na etničkoj pripadnosti zastupljena prilikom zapošljavanja. U izvjesnom smislu, ovo je bilo davanje aktivističkog legitimiteta testiranju, jer je sprovedeno sa istraživačkim rigorom, a sa jasnim ciljem da bude upotrijebljeno u svrhe zagovaranja i sprovođenja kampanje.

Nedugo zatim, a nakon usvajanja sveobuhvatnog zakonskog okvira za zaštitu od diskriminacije, evropski aktivisti/kinje su tražili prigodan metod koji će im pomoći u dosljednom sprovođenju ovih zakona. Već tokom prvih godina 21. vijeka situaciono testiranje je korišćeno prilikom utvrđivanja diskriminacije u Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Francuskoj, Belgiji, Švedskoj, Srbiji, itd. U nekim zemljama je zakonom priznata i regulisana upotreba testiranja u ove svrhe, uključujući i obavezu obavještanja predstavnika/ca nadležnih institucija i tijela za zaštitu jednakosti. U nekim zemljama još uvijek postoji otpor kako od strane sudova, tako i u manjoj mjeri od strane tijela za zaštitu jednakosti da se rezultati testiranja prihvate kao validni.

Tamo gdje još uvijek postoji otpor da se testiranje prihvati neophodno je sprovoditi periodično ovu aktivnost i dobijene rezultate koristiti za zagovaranje i lobiranje. Vrlo često je neprihvatanje testiranja posljedica nerazumijevanja same prirode ove metode, ali i činjenice da se određeni oblici diskriminacije mogu dokazati samo na ovaj način. U drugim zemljama, gdje zakon prepoznaje testiranje, treba iskoristi svaku priliku da se ono dodatno afirmiše i stekne potrebni kredibilitet.

PRAVNI OKVIR

Danas, uz malobrojne izuzetke, većina država zabranjuje diskriminaciju. Ipak, uprkos toj, često nominalnoj posvećenosti, diskriminacija je i dalje u zabrinjavajućoj mjeri prisutna u svim društvima. Osuda na koju nailazi kod sve većeg broja građana/ki sve češće dovodi do toga da se sve rjeđe otvoreno iskazuje, što između ostalog otežava i borbu protiv nje, ali i zahtijeva da predano tragamo za novim metodama.

Danas sve zemlje Zapadnog Balkana imaju odgovarajući pravni okvir za efikasnu zaštitu od diskriminacije, a na putu pridruživanja Evropskoj uniji i dalje usklađuju svoje zakone i propise, reformišu institucije i utiču na promjenu svijesti građana/ki. S pravom može da nam se učini da ljudska prava i antidiskriminacija nisu teme od velike važnosti u procesu pridruživanja i da se država samo deklarativno zalaže za unaprijeđenje stanja u ovim oblastima. Baš to treba da nam je podsticaj da izvršimo veći pritisak na državu, a testiranje diskriminacije je još jedna metoda koja nam može pomoći u tome.

S obzirom na značaj procesa pridruživanja za sve zemlje Zapadnog Balkana i na značaj koji on ima u oblasti antidiskriminacije, u najkraćim crtama biće dat pregled antidiskriminacionog prava Evropske unije.

ANTIDISKRIMINACIONO PRAVO EVROPSKE UNIJE

Na samom početku svog nastajanja, Evropska zajednica u svojim izvornim ugovorima nije spominjala ljudska prava i diskriminaciju, niti se to smatralo pitanjima koja su važna za uspostavljanje slobodne trgovine i saradnje u Evropi. Tek su devedesete godine prošlog vijeka izrodile zahtjev da se problemu diskriminacije ozbiljno pristupi i da se borba protiv diskriminacije proširi i van oblasti zapošljavanja kao i da se različite društvene grupe koje trpe diskriminaciju zaštite. Rezultat ovih napora finaliziran je donošenjem dvije direktive 2000. godine – Direktive o jednakosti u zapošljavanju, kojom se zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, vjerskog uvjerenja, starosti i invaliditeta u oblasti zapošljavanja i Direktive o rasnoj jednakosti, kojom se zabranjuje diskriminacija po osnovu rasnog ili etničkog porijekla u oblasti zapošljavanja, ali i pristupu sistemu socijalne pomoći, zdravstvenog osiguranja i pristupu uslugama. Ovo je značajno proširilo horizont i mogućnost primjene antidiskriminacionih odredbi, jer je pretpostavilo da ravnopravnost u oblasti zapošljavanja nije moguća ako u drugim oblastima života osobe zbog neke lične karakteristike trpe različit tretman.

Povelja Evropske unije o osnovnim pravima koja je objelodanjena 2000. godine predstavlja značajan korak u daljem proširivanju polja i načina borbe protiv diskriminacije. Iako je isprva zamišljena kao deklaracija koja je pravno neobavezujuća, stupanjem na snagu Lisabonskog sporazuma 2009. godine Povelja o osnovnim pravima postala je pravno obavezujući dokument za institucije Evropske unije, ali i za države članice prilikom primjene prava Evropske unije. U članu 21 Povelje zabranjuje se svaka diskriminacija po osnovu pola, rase, boje

kože, etničkog ili socijalnog porijeklu, genetskih karakteristika, jezika, vjeroispovijesti ili uvjerenja, političkog ili bilo kog drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovnog stanja, rođenja, invalidnosti, starosne dobi ili seksualne orijentacije. Situaciono testiranje nije predmet evropskog zakonodavstva, ali su zemlje članice u domaćem zakonodavstvu uredile ovu oblast – neke države eksplicitno u zakonu priznaju testiranje, druge ga eksplicitno ne navode, ali posjeduju bogatu sudsku praksu koja ga priznaje. Neke od zemalja nedvosmisleno zahtijevaju uključivanje nadležnih institucija, prije svega postavljajući zahtjev da se tijelo za zaštitu jednakosti prethodno obavijesti o testiranju što garantuje kredibilnost rezultata. Sud za ljudska prava je više puta bio nadležan za slučajeve u kojima se koristilo testiranje i u svojoj praksi je odgovorilo na pitanja koja su se kritički odnosila prema testiranju i to konkretno na pitanja saglasnosti sa načelom pravičnosti dokaza, sa činjenicom da može da dovede do podsticanja na krivično delo, te da ugrožava pravo na poštovanje privatnog života.

TESTIRANJE DISKRIMINACIJE U ANTIDISKRIMINACIONOM ZAKONODAVSTVU I SUDSKOJ PRAKSI U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Čak devet godina prije donošenja Zakona o zabrani diskriminacije u Srbiji testiranje je prvi put na Zapadnom Balkanu sprovedeno u Šapcu 2000. godine kada je trima osobama romske nacionalnosti obezbjeđenje Sportsko-rekreativnog centra Krmanovača u Šapcu onemogućilo ulaz na bazen. Oni su uz pomoć i podršku Evropskog centra za prava Roma organizovali situaciono testiranje kojim su utvrdili diskriminaciju, a ovaj slučaj je dospjeo i pred Vrhovni sud 2004. godine koji je potvrdio presude nižestepениh sudova. Nakon ovog slučaja, sprovedeno je nekoliko testiranja od kojih je najvažniji slučaj Akapulko gdje su radnici obezbjeđenja odbili da puste na splav Akapulko tri osobe romske nacionalnosti 2003. godine, a ovaj slučaj imao je i svoj pozitivan sudski epilog. Ova iskustva su u značajnoj mjeri uticala da testiranje i prije donošenja zakona o zabrani diskriminacije bude prepoznato i priznato kao kredibilna metoda utvrđivanja i prikupljanja dokaza o diskriminaciji.

Testiranje je prepoznato u Zakonu o zabrani diskriminacije 2009. godine u kome je predviđeno da Kancelarija Povjerenika za zaštitu ravnopravnosti bude blagovremeno obaviještena o sprovođenju testiranja. Ovaj primjer, treba i može da bude ohrabrujući za promjenu zakonodavnog okvira u čitavom regionu. Takođe, usvajanjem izmjena i dopuna Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini 2016. godine, situaciono testiranje je uvršteno kao metoda za dokazivanje diskriminacije.

Izazov koji se nalazi pred aktivistima/kinjama svih zemalja Zapadnog Balkana, bez obzira da li zakon prepoznaje situaciono testiranje, je da u pogodnim prilikama sprovede testiranje. Ovo i dalje predstavlja preveliki izazov za veliki broj organizacija za ljudska prava koje nisu dovoljno upoznate sa metodologijom testiranja i kojima manjka praktično iskustvo.

PRIMJENA SITUACIONOG TESTIRANJA

U dijelu koji slijedi biće predstavljeni ključni metodološki principi testiranja, vrste testiranja, uključujući uputstva za pripremu i sprovođenje situacionog testiranja.

METODOLOGIJA SITUACIONOG TESTIRANJA

S obzirom da se situaciono testiranje u svom aktivističkom obliku razvijalo paralelno u različitim socio-političkim i aktivističkim kontekstima, nezahvalno je govoriti o jedinstvenom i univerzalnom načinu sprovođenja testiranja. Ono što, treba naglasiti je da, što je procedura preciznija, tačnija i rigoroznija, to su manje mogućnosti da se rezultati testiranja dovedu u pitanje.

Metodologija i principi testiranja koji se nalaze pred vama, rezultat su višegodišnjeg iskustva primjene ove metode u različitim oblastima i sa različitim manjinskim grupama. Ova metodologija se koristi bez obzira na vrstu, odnosno način izvođenja testiranja, uz uvažavanje specifičnosti svakog konkretnog slučaja koji se testira.

Da bi uspješno sproveli testiranje neophodno je da unaprijed razjasnimo neke od osnovnih pojmova.

Šta je diskriminacija?

Najjednostavnije određenje diskriminacije je da ona predstavlja svako neopravdano pravljenje razlike na osnovu nekog ličnog svojstva. Do diskriminacije dolazi kada se prema osobi ili grupi osoba koje se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji sa drugim osobama postupa nepovoljnije, i to zbog nekog njihovog ličnog svojstva ili kada se da se prema osobi ili grupi osoba jednako postupa, ali kada takvo postupanje proizvodi različite (nepovoljnije) posljedice u odnosu na tu osobu, odnosno grupu osoba, zbog nekog njihovog ličnog svojstva koje se nije uzelo u obzir. Zajedničko i kod jedne i kod druge diskriminacije jeste krajnji rezultat – jedna osoba je u nepovoljnijem položaju u odnosu na druge osobe, a izvor te nejednakosti je neko njegovo lično svojstvo.

Važno je naglasiti da se jedno ponašanje kvalifikuje kao diskriminatorno, bez obzira da li je onaj ko je izvršio diskriminaciju imao namjeru da diskriminiše ili to uopšte nije bio njegov cilj. Prema tome, pitanje namjere uopšte nije od značaja, tj. nije pravno relevantno. Ponekad se čak događa da neko nešto javno kaže ili napiše, a da uopšte i nije svjestan da je to zabranjeno i da predstavlja čin diskriminacije.

Žrtve diskriminacije, odnosno manjinske grupe sa kojima je najčešće sprovedeno testiranje su bili: pripadnici/e etničkih manjina, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, osobe diskriminisane zbog uzrasta, žene, itd.

Posredna i neposredna diskriminacija

Neposredna (direktna) diskriminacija zasniva se na ideji o jednakosti ljudi. U skladu sa ovim idejom, prema ljudima koji se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji mora se jednako postupati, bez obzira na to kog su pola, rase, nacionalnosti, vjere, koja su im politička uvjerenja, da li imaju invaliditet ili neko drugo lično svojstvo.

Posredna (indirektna) diskriminacija zasniva se na ideji da prema licima koji se nalaze u različitoj poziciji treba postupati različito u onoj mjeri u kojoj je to nužno da bi im se omogućio jednak pristup društvenim dobrima i jednake mogućnosti za uživanje prava i sloboda. U skladu sa ovom idejom, prilikom propisivanja određenog pravila, postavljanja kriterijuma, uslova, zahtijeva i sl. koji važi za sve, treba uzeti u obzir poziciju koju određene grupe lica imaju zbog nekih svojih ličnih svojstava. Ako se to prenebregne, onda je to pravilo, kriterijum, uslov, zahtjev i sl. diskriminatorno, jer u odnosu na neke grupe proizvodi izrazito nepovoljnije dejstvo.

Ono što je naročito važno je da napravimo razliku između prikrivene i direktne diskriminacije. Kad je riječ o direktnoj diskriminaciji onaj koji vrši diskriminaciju može da je vrši otvoreno i da prikriva svoje namjere. Testiranje je u tom smislu pogodna metoda kad je riječ o direktnoj, ali prikrivenoj diskriminaciji.

Uočljive i neuočljive manjine

Neke od manjina koje su prethodno pobrojane i sa kojima je sprovedeno testiranje su tzv. uočljive manjine, dok su druge neuočljive manjine. Uočljive znači da su zaštićene lične karakteristike zbog kojih osoba može da bude žrtva diskriminacije vidljive u neposrednom kontaktu sa žrtvom. To bi mogle da budu boja kože, pol, rodni identitet, neki oblici invaliditeta, dob, itd. Isto tako, postoje neuočljive karakteristike kao što su seksualna orijentacija, politička ili sindikalna pripadnost, itd.

Jedna velika grupa ličnih svojstava mogu da pripadaju i jednoj i drugoj grupi. Naime, etničko porijeklo, može da bude vidljivo – nekada je vizuelno lako razlikovati domicilnog/u Francuza/skinju od Francuza/skinje alžirskog porijekla i ta uočljiva razlika može biti razlog zašto je nekoj osobi uskraćeno uživanje nekog prava. Na našim prostorima, daleko je teže praviti razliku na osnovu etničkog porijekla, ali i tu ima izuzetaka. Na prostoru Zapadnog Balkana etničko porijeklo je usko povezano sa vjerskim identitetom, a nekad i jezičkim specifičnostima (na primjer, pozdravljanje osobe tokom susreta), pa je moguće na osnovu vjerskih simbola, jezika koji koriste, ličnih imena, načina oblačenja izvesti zaključak o etničkom porijeklu neke osobe.

Zašto je ovo važno kad izvodimo testiranje? Ako želimo da testiramo na primjer diskriminaciju osoba različitog etničkog porijekla pri ulasku na bazen, neophodno je da one posjeduju karakteristike koje su vizuelno uočljive. Na primjer, grupa Roma/kinja može da bude spriječena da uđe na bazen, jer su lične karakteristike uočljive, za razliku od na primjer pripadnika neke druge manjinske grupe (Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jevreja, i sl.) Isto tako, kada je riječ o diskriminatornom ponašanju gdje žrtva diskriminacije ne pripada uočljivim manjinama, ove

karakteristike se mogu na različite načine učiniti vidljivim.

Ono što je vjerovatno najinteresantniji dio testiranja je razotkrivanje mehanizama diskriminacije i njihovo korišćenje u svrhu borbe protiv nje. Na primjer, iako je na osnovu izgleda nemoguće utvrditi razliku na osnovu etničkog porijekla, kada se testira diskriminacija moguće je nekim gestom, verbalnom ekspresijom, odjećom ili na drugi način „odati“ etničko porijeklo ispitivača diskriminacije. Na primjer, Marija u svrhe testiranja može nositi hidžab, osloviti mladića na ulazu pozdravom karakterističnim za Bošnjake/kinje, ili javiti se na mobilni telefon svojoj drugarici Dragani ili Azri, nositi majicu sa političkom porukom koja može da nagovijesti etničku, sindikalnu ili političku pripadnost.

Stvarna i pretpostavljena svojstva

Osnov diskriminacije može biti neko stvarno lično svojstvo ili pretpostavljeno lično svojstvo. Stvarno lično svojstvo jeste ono lično svojstvo koje zaista postoji, koje je dio identiteta određene osobe (npr. osoba pripada jednom narodu, određenog je pola, određenog starosnog doba i sl.). Pretpostavljeno lično svojstvo jeste ono lično svojstvo koje osoba zaista ne posjeduje, ali onaj koji vrši diskriminaciju smatra (vjeruje) da osoba posjeduje to lično svojstvo. Često se npr. dešava da osoba koja ima prijatelje i prijateljice homoseksualne orijentacije bude i sama diskriminisana, jer diskriminator pretpostavlja da je i ta osoba homoseksualne orijentacije. Ako se prezime neke osobe ne završava na „ić“, neko može da pretpostavi da ona nije srpske nacionalnosti, pa da je zbog toga diskriminiše. Diskriminacija se, dakle, može zasnivati na nekom ličnom svojstvu koje osoba zaista posjeduje, ali i kada onaj koji vrši diskriminaciju samo smatra (vjeruje) da ga posjeduje. Zakon zabranjuje diskriminaciju na osnovu ličnog svojstva, bez obzira da li ono zaista postoji ili diskriminator samo pretpostavlja da postoji.

Principi situacionog testiranja

U ovom priručniku izdvojena su četiri principa testiranja za koje autorka vjeruje da testiranju osiguravaju potreban kredibilitet, a onima koji sprovode testiranje daju jasne smjernice kako to da čine. Oni su rezultat aktivističkog iskustva u jednom specifičnom kontekstu i nesumnjivo bi drugačija iskustva uticala na to da se i drugi principi uvrste u ovaj vodič.

Četiri osnovna principa su:

- Uporedivost
- Nepristrasnost
- Reprezentativnost
- Preciznost i tačnost u planiranju i dokumentovanju

Uporedivost

Da bi mogli da tvrdimo da je došlo do diskriminacije, neophodno je da pokažemo da je neka osoba bila nejednako tretirana zbog ličnog svojstva koje posjeduje. Zato je neophodno izolovati ovo lično svojstvo u odnosu na druga (često podjednako važna) i formirati kontrolnu grupu tako da se ni po čemu ne razlikuje u odnosu na eksperimentalnu grupu, odnosno u poređenju sa ispitivačima/cama sa određenim ličnim svojstvom. Ako nam se obratila osoba koja tvrdi da joj je onemogućeno da uđe u noćni klub zato što je Rom, mi ćemo kontrolnu grupu formirati tako da sem što ne posjeduje ovo lično svojstvo, u svemu drugom je slična žrtvi diskriminacije. To znači da će ispitivači/ce diskriminacije biti istog pola, dobi, socijalnog statusa, itd. Važno je da osoba koja koordiniše testiranje identifikuje sve karakteristike koje mogu da budu od značaja u datom slučaju. Prethodni slučaj je u tom smislu dosta jednostavan, i zato je često korišćen u testiranju. Da bi neko pristupio nekom javnom prostoru ili usluzi nisu potrebni nikakvi dodatni uslovi i druge lične karakteristike nisu od značaja.

Za razliku od navedenog primjera, postoje situacije diskriminacije gdje je jako teško osigurati da ispitivači/ce posjeduje i sva druga lična svojstva. Na primjer, organizaciji za ljudska prava obratila se Romkinja koja se javila na oglas za rad u jednoj osiguravajućoj kompaniji. Kontrolni ispitivači/ce pored toga što će biti istog pola i dobi, treba da posjeduju i iste kvalifikacije, radno iskustvo, vještine koje poslodavac može da vrjednuje, itd. Kad je riječ o manje kvalifikovanim poslovima, relativno je lako osigurati uporedivost, međutim što je značaj nekog radnog mjesta veći i veći broj kriterijuma igra ulogu pri zapošljavanju.

Još jedan od izazova, kada je riječ o uporedivosti predstavlja problem višestruke diskriminacije. Na primjer, određena mjesta za noćne izlaske mogu da budu sklonija da ženama pripadnicama neke manjinske grupe dozvole ulazak za razliku od muškaraca. Ili, Romkinja koja se javila na pomenuti oglas za posao u jednoj osiguravajućoj kompaniji i koja vjeruje da posao nije dobila zato što je Romkinja, mogla je da bude diskriminisana pretežuće kao mlada žena određene dobi i pola, a onda i kao Romkinja, tj. zbog svog etničkog porijekla. Naime, poslodavac je mogao da diskriminiše mlade žene sa predubjeđenjem ne bi mogle da se posvete poslu ako se odluče da zasnuju porodicu, a da su naročito Romkinje sklone da prave takve životne odluke.

Najbolji način da se osigura uporedivost je da se izradi uniformnost čitavog postupka. Pored izbora ispitivača/ica, to uključuje da i sve druge relevantne okolnosti budu istovjetne kao u situaciji u kojoj je došlo do diskriminacije. U slučaju noćnog kluba, to bi značilo da osoba bude u društvu osobe istog pola/godina/etničkog porijekla kao kada je došlo do diskriminacije (veće grupe, ili par/grupe koje se sastoje od muškaraca češće su diskriminisane), slično obučene (zajednička fotografija pre testiranja će biti ilustrativan i ubjedljiv dokaz), u isto vrijeme i istog dana u nedjelji da pokušaju da uđu u klub (kada je klub prazniji, obezbjeđenje je sklonije da napravi izuzetak, vikendom i u udarnim terminima su skloniji diskriminaciji), i sl. Sve ovo će nam pomoći da otklonimo svaku sumnju da je do diskriminacije došlo zbog bilo kog drugog razloga sem zato što je osoba bila „nepoželjnog“ etničkog porijekla.

Nepriistrasnost

Nepriistrasnost je jedan od temeljnih principa na kojima počiva rad svake organizacije za ljudska prava. Međutim, u slučajevima testiranja, ona naročito dobija na značaju, s obzirom da su još uvijek prisutna osporavanja testiranja uz navode da je to vid provokacije, glume, podsticanja na nezakonito ponašanje i sl. U tom smislu treba naročito biti oprezan kada sprovodimo proaktivno testiranje, jer polazimo od uvjerenja, tzv. radne hipoteze koju želimo da dokažemo, a ne od konkretnog slučaja. Inicijalni rezultati testiranja ne moraju nužno da budu saglasni sa našom pretpostavkom i važno je da ne forsiramo njihov ishod tako da potvrdi našu pretpostavku. Na ličnom iskustvu autorka se i sama uvjerala da nas naša uvjerenja često mogu udaljiti od objektivnosti, a da senzacionalističko izvještavanje koje prati pristrasne i slabo potkrijepljene rezultate mogu da imaju izuzetno štetan efekat. Takođe, i kada imamo prijavljeni slučaj, organizacije za ljudska prava često žele da njime jednim isprave sve svjetske nepravde i onda su sklone dramatičnom uopštavanju na osnovu malog broja slučajeva.

Ovog principa, takođe je, važno držati se i pri izboru samih ispitivača. Neke organizacije smatraju da bi učestvovanje osobe koja je prijavila diskriminaciju, njegovih/enih prijatelja ili članova porodice nužno ugrozilo objektivnost testiranja. Druge, pak, rigidnim procedurama onemogućavaju da bi eventualna lična, pa i emotivna uključenost ljudi bliskih žrtvi mogla da utiče na nepriistrasnost testiranja. Nekada, štaviše, ta lična uključenost može da bude dobar podsticaj ispitivačima/icama koji se dosljedno drže propisanih uputstava ponašanja. Ovo naročito treba imati na umu kada ispitivače/ice treba naći među pripadnicima/ama manjinskih grupa koje nisu sklone da se uključe u aktivnosti za koje vjeruju da ih mogu dodatno viktimizirati.

Ipak, u svim slučajevima je jako važno otkloniti svaku sumnju da organizacija koja vrši testiranje, kao i pojedini ispitivači/ce da imaju bilo kakve druge motive osim da dokažu diskriminaciju i pribave za to dokaze. Zato je potrebno biti otvoren sa ispitivačima/cama u vezi sa njihovim motivima za učestvovanje u testiranju. Jedan od prethodnih primjera sa zapošljavanjem se često koristi da se nepriistrasnost testiranja dovede u pitanje, jer mogu da budu rezultat osvetoljubivosti nekog ko nije dobio posao, na primjer.

Reprezentativnost

Jedan od najvažnijih i ujedno najzahtjevnijih principa je osigurati reprezentativnost uzorka. Ovaj princip u izvjesnoj mjeri uključuje uporedivost pri izboru ispitivača/ca i stvaranju situacije, ali je upotpunjen jednim metodološkim zahtjevom – zahtjevom da pokažemo obrazac u diskriminatornom postupanju, odnosno da se pojedinačni slučaj ne može smatrati slučajnošću ili proizvodom nekih specifičnih okolnosti.

Naime, život je naprosto složen i svaku situaciju određuje veliki broj činilaca koji se moraju uzeti u razmatranje. Iako vjerujemo da je došlo do diskriminacije i sa tim uvjerenjem preduzimamo testiranje, moramo imati na umu i mogućnost da je do nejednakog tretmana došlo i uslijed okolnosti koje nemaju veze

sa diskriminatornom namjerom. Kada se na primjer, nekoj osobi određenog etničkog porijekla uskrati ulazak u noćni klub sa obrazloženjem da je klub pun, ne treba isključiti mogućnost da je klub zaista pun. Isto važi i za druge slučajeve, kada nas, na primjer, stanodavac odbije, s obrazloženjem da je stan upravo izdat. Testiranje upravo ima za cilj da provjeri ove navode i da otkloni svaku sumnju u pogledu toga pronalaženjem obrasca.

Izgraditi obrazac podrazumijeva ponoviti moguću situaciju diskriminacije toliko puta dok ne otklonimo svaku mogućnost da bi bilo koja druga okolnost mogla da utiče na nejednak tretman. To praktično znači da nećemo zaključiti da je došlo do diskriminacije slanjem jednog para sa ličnim svojstvom i jednim kontrolnim parom u noćni klub, nego da ćemo ovaj postupak ponoviti onoliko puta koliko je potrebno da budemo uvjereni da je riječ o nejednakom tretmanu.

Zamislimo da testiranje vršimo angažujući samo jedan par ispitivača/ica. Prva grupa sa ličnim svojstvom može da bude onemogućena da uđe u klub sa obrazloženjem da je klub pun. Nakon toga, kontrolna grupa uspijeva da uđe u klub. Ono što mi recimo ne znamo je da je jedna velika grupa upravo otkazala rezervaciju i da je ostalo upražnjeno nekoliko mjesta. Ali, ako pošaljemo ponovo grupu ispitivača/ica sa ličnim svojstvom i opet im bude onemogućeno da uđu u klub, naša sumnja da obezbjeđenje ne dozvoljava ulazak u klub osobama određenog etničkog porijekla se učvršćuje. Ovaj postupak ponavljamo onoliko puta koliko je potrebno da možemo da tvrdimo da je došlo do diskriminacije.

Koliko puta je potrebno ponoviti testiranje da bi mogli da tvrdimo da postoji obrazac diskriminatornog postupanja? Na ovo pitanje odgovor daju same specifične okolnosti i resursi kojima raspolažemo. Nekada je, kao na primjer u prethodnom primjeru, dovoljno ponoviti postupak tri do četiri puta, pod uslovom da je isto obezbjeđenje na ulaznim vratima kluba u toku trajanja testiranja. Načelno uputstvo je da, ako smo u mogućnosti u pogledu resursa, ponovimo testiranje što više puta. Ono što, vođeni ovim uputstvom, ne treba da zanemarimo je jedan od osnovnih zahtijeva koje smo iznijeli na samom početku – a to je da situacija testiranja treba po svemu da nalikuje onoj iz stvarnog života. Dakle, ne treba da šaljemo nerazumno veliki broj ispitivača/ica na mjesto gdje bi i sama njihova pojava izazvala sumnju. Na primjer, lezbejski par tvrdi da nisu uspjeli da upišu dijete u vrtić zbog njihove seksualne orijentacije, a da je kao razlog navedeno da su sva mjesta popunjena. Da bi ovo provjerili trebalo bi poslati određeni broj parova sa ličnim i bez ličnih karakteristika. S obzirom da su takvi slučajevi još uvijek rijetki, već pojava trećeg lezbejskog para bi mogla da signalizira zaposlenima u vrtiću da je to situacija koja nije uobičajena i da utiče na njihovo postupanje.

S druge strane, kada je riječ o proaktivnom postupanju veliki broj ispitivača/ica, odnosno subjekata koji se ispituje olakšava formiranje obrasca i tu je sa mnogo većom sigurnošću moguće tvrditi da postoji obrazac.

Preciznost i tačnost u planiranju i dokumentovanju

Još jedan od osnovnih principa kojima treba da se rukovodi svaka organizacija za ljudska prava i koji bez izuzetka važi i u slučajevima planiranja i dokumentovanja slučajeva testiranja. O planiranju testiranja biće riječi detaljnije kasnije, ali je ovde korisno napomenuti par važnih stvari.

Naime, dobar plan prije svega uključuje dobro vladanje temom. Da bi testirali diskriminaciju važno je da razumijete koji je vid nejednakog tretiranja pojedinaca/ki neopravdan, koliko je vjerovatno da se u toj oblasti i prema osobama pripadnicima/ama te manjinske grupe ona dešava, kakva su bila prethodna iskustva ispitivača/ica u toj oblasti i sl. Formulisanje precizne procedure koje se pridržavaju svi učesnici/e testiranja je jedan od ključnih činilaca za uspjeh svakog testiranja, ali i za predviđanje potencijalnih problema koji mogu nastati u toku testiranja, naročito kod testiranja koje se izvode uživo. Na kraju, kada je riječ o dokumentovanju, riječ je o metodologiji koja se svakako koristi za dokumentovanje slučajeva diskriminacije i kršenja ljudskih prava. Iako svaka organizacija ima svoje interne procedure, postoje opšteprihvaćena pravila koja obezbjeđuju tačnost, nepristrasnost i kredibilnost svjedočanstava.

Vrste situacionog testiranja

Moguće je uspostaviti čitav niz kriterijuma na osnovu kojih možemo govoriti o različitim vrstama testiranja. Ti kriterijumi bi mogli da uključuju prirodu ličnih karakteristika, oblast u kojoj dolazi do diskriminacije, dužinu trajanja testiranja, broj učesnika/ca testiranja, itd. Međutim, od značaja za naše uspješno ovladavanje ovom metodom, prije svega je pravljenje razlike između:

1. Proaktivnog i testiranja zasnovanog na prijavljenom slučaju
2. Medijuma posredstvom kojeg se vrši testiranje (uživo, telefonom, poštom/emailom, itd).

Proaktivno i testiranje zasnovano na prijavljenom slučaju

Prva podjela se odnosi na svrhu testiranja – kada je riječ o proaktivnom (tzv. istraživačkom testiranju) koordinator/ka testiranja se odlučuje da započne sa testiranjem na osnovu opštih saznanja da postoji vjerovatnoća da u izabranoj oblasti dolazi do diskriminacije određene manjinske grupe. Na primjer, koordinator/ka testiranja je čitao/la, a nakon toga i u razgovoru sa drugim aktivistima i predstavnicima/ama tijela za zaštitu ravnopravnosti čuo/la za slučajeve diskriminacije HIV pozitivnih osoba u vezi sa pristupom stomatološkim uslugama, međutim

do sada ni organizacije za ljudska prava, ni tijelo za zaštitu ravnopravnosti se nisu susreli ni sa jednim konkretnim slučajem. S obzirom na ozbiljnost problema, koordinator/ka testiranja može da inicira testiranje stvarajući situaciju za koju vjeruje da bi u njoj moglo da dođe do diskriminatornog ponašanja. S obzirom da testiranje ne zasniva na konkretnom slučaju i da u izvjesnom smislu "lovi u mutnom", testiranje će morati da uključi veliki broj subjekata, kako stomatoloških ordinacija koje treba testirati, tako i angažovanje velikog broja ispitivača/ica.

U navedenom primjeru, koordinator/ka testiranja bi trebalo da mapira sve stomatološke ordinacije za koje vjeruje da bi bile sklone diskriminatornom postupanju prilikom pružanja usluga ovoj grupi. S obzirom da ne posjeduje svjedočanstva žrtve, koordinator/ka testiranja treba da pretpostavi na koji način se diskriminatorno ponašanje ispoljava – da li žrtva sama obavještava ordinacije o svom zdravstvenom stanju, da li je to dio standardnih pitanja upućenih budućim pacijentima, da li se to dešava prilikom zakazivanja ili neposredno prije obavljanja intervencije, i sl. Zato je nekad neophodno da se uradi pre-testiranje, odnosno da nekoliko ispitivača/ica prođu navedeni tretman kako bi se na osnovu njihovog iskustva jasnije razumjela i nakon toga kreirala tipična situacija, a na osnovu nje i upitnici i sl.

Testiranje zasnovano na prijavljenom slučaju za razliku od proaktivnog polazi od jednog konkretnog slučaja. Naime, osoba koja vjeruje da je žrtva diskriminatornog postupanja svjedoči o svom iskustvu i to iskustvo je polazište budućeg testiranja. Ako je neka osoba diskriminisana u stomatološkoj ordinaciji Astarta zato što je HIV pozitivna, ona će moći da nam pruži informacije o svim detaljima kako se to dogodilo. Takođe, nas će u ovom slučaju prevashodno zanimati da utvrdimo da je u konkretnom slučaju došlo do diskriminacije i da prikupimo dokaze za eventualno pokretanje pravnog postupka. U tom smislu, testiranje će se obaviti samo u ordinaciji Astarta. Za razliku od proaktivnog testiranja čiji rezultati se prvenstveno koriste za zagovaranje i sprovođenje kampanja, testiranje zasnovano na slučaju najčešće ima za cilj strateško parničenje, pa je neophodno testiranje sprovesti sa rigorom neophodnim za pribavljanje dokaza koji će se koristiti u sudskom postupku.

Ako smatramo da je problem široko rasprostranjen, jedan konkretan primjer može da pruži uvid kako bi se na osnovu iskustva dobijenog tim testiranjem, skicirao plan za proaktivno testiranje koje bi utvrdilo opseg i način diskriminacije HIV pozitivnih osoba pri pristupu stomatološkim ustanovama u Sarajevu.

Način u smislu medijuma posredstvom koga se vrši testiranje

Postoji nekoliko načina na osnovu kojih se najčešće sprovodi testiranje i svi zahtijevaju donekle različit pristup. Nepotrebno je reći da se u pojedinim oblastima testiranje može sprovesti samo na jedan način, dok se u drugim oblastima može sprovesti na više načina. Na primjer, testiranje diskriminacija prilikom pristupa javnim mjestima može samo uživo da se sprovede, dok se na primjer diskriminacija osoba sa invaliditetom od strane turističkih agencija može sprovesti i putem telefona i uživo posjetom turističkoj agenciji. Zato je važno da izaberemo

pravi način imajući u vidu sljedeće okolnosti:

- testiranje treba da nalikuje na realnu životnu situaciju. Na primjer, nećete praviti rezervaciju za restoran putem emaila, ako ti nije uobičajen način na koji se rezerviše mjesto u tom restoranu.

- resursi sa kojima raspolažemo. Od svih vidova testiranja najzahtjevniji u smislu resursa je testiranje putem ličnog kontakta. Ako su nam resursi ograničeni, a želimo da testiramo veći broj subjekata, ili nam je potreban veći broj ispitivača/ica da bi uspostavili obrazac, telefonsko ili testiranje putem maila je najekonomičniji izbor. Ovo naročito važi za proaktivno istraživanje koje ne polazi od konkretnog slučaja i mora da ispita veći broj subjekata.

- bezbjednost učesnika. Nekada testiranje uživo, naročito ako je diskriminatorno ponašanje pratilo vrijeđanje ili nasilničko ponašanje, nije najsigurnije rješenje i treba razmisliti o korišćenju onih načina putem kojih ćemo izbjeći neposredan kontakt.

Karakteristike osnovnih načina testiranja u smislu medijuma:

Testiranje putem telefona: u pogledu resursa nezahtjevno, daje mogućnost da se testira veliki broj subjekata i pruža sigurnost učesnicima. Ono što je važno naglasiti je da je ono pogodno samo za testiranja gdje se zaštićena lična svojstva mogu pretpostaviti na osnovu govora, a to je prije svega pol, i u nekim slučajevima etničko porijeklo, karakterističan govor, ili loše vladanje jezikom većinskog stanovništva. Na primjer, tester i mogu namjerno da griješe u izgovoru ili padežu, da koriste poštapalice i fraze karaktersitične za pripadnike neke etničke grupe, izbjeglice, migrante, strance. Takođe, tamo gdje ne postoje razlike u jeziku između različitih etničkih grupa, moguće je predstaviti se i otkriti svoje etničko porijeklo. Ali, važno je da to ne bude nametljivo i da odgovara realnim životnim situacijama. Na primjer, smisljeno je navesti svoje ime i prezime kada zakazujete pregled u ljekarskoj ordinaciji, ali nije naročito uobičajeno kada se raspitujete za određeni aranžman u turističkoj agenciji, zato razmislite da li otkrivanje ličnih karakteristika koje bi mogle da budu razlog diskriminacije zvuče nametljivo i neuvjerljivo. Do sada se telefonsko testiranje uspješno koristilo pri ispitivanju diskriminacije u stanovanju i pri zapošljavanju.

Uživo, odnosno uspostavljanjem ličnog kontakta: u smislu potrebnih resursa najzahtjevniji vid testiranja, a pogodan je za testiranje na osnovu tzv. uočljivih ličnih svojstava. Kada je riječ o potrebnim resursima, zahtjevnost se prije svega ogleda da je neophodno obezbijediti veći broj učesnika/ca kako bi se osigurala izgradnja obrasca i da je potrebno logistički organizovati učešće ispitivača/ica, prije svega njihovu obuku, prevoz, komunikaciju, i sl. Za razliku od telefonskog ili testiranja putem maila koje mogu da sprovedu svega nekoliko osoba koristeći različite brojeve telefona ili email adrese, testiranje uživo znači angažovanje većeg broja ispitivača/ica. Takođe, važno je naglasiti da se određena lična svojstva preko telefona ili emaila mogu pripisati ispitivačima/cama iako ispitivač/ica stvarno ne posjeduje ta lična svojstva – na primjer etničko porijeklo, pol, invaliditet. Ali, pri testiranju uživo važno je naći ispitivače/ice koji su baš te boje kože ili imaju vidljiv invaliditet na primjer, što je nekad jako teško naročito ako je riječ o društvenoj grupi koja je marginalizovana i socijalno isključena. Već smo

napomenuli na koji način je moguće neuočljiva lična svojstva „otkriti“ kroz gest, govor, odjeću, i sl. i ovom prilikom samo naglašavamo da je važno zadržati autentičnost u ovom oponašanju. Kada je riječ o potrebnim resursima, treba imati na umu da ova vrsta testiranja znači rad sa većim brojem ispitivača/ica, da je neophodno obezbijediti da oni pored ličnog svojstva nalikuju i po drugim karakteristikama (dob, pol, socijalni status) i da je sve njih potrebno pripremiti za testiranje. Ipak, jedino ovom vrstom testiranja može se dokazati diskriminacija u vezi sa pristupom javnim mjestima i uslugama, ali često i zapošljavanju (kad je riječ o niskokvalifikovanim zanimanjima), stanovanju i dr.)

Testiranje putem emaila ili standardne pošte: takođe, nezahtijevna metoda u pogledu potrebnih resursa, ali nepraktična stoga što se ne može koristiti u velikom broju oblasti u kojima se javlja diskriminacija, a naročito treba imati u vidu da je često malo izgledno da će se dobiti pisani odgovor. Ova metoda je primarno korišćena za istraživačko testiranje, naročito pri zapošljavanju, i njegova prednost je što može da obuhvati veliki broj subjekata, bude uniformna i precizna. Kao i kad je riječ o telefonskom testiranju jedna ili par osoba mogu da izvrše čitavo testiranje, s time što kada je riječ o ovoj metodi, učesnici/e u testiranju ne moraju da posjeduju ni jedno lično svojstvo na osnovu kojeg je došlo do diskriminacije. Ova metoda može da uključuje i slanje CV-ijeva ili neke druge prateće dokumentacije (potvrdu o registrovanom istopolnom partnerstvu ili dokumentaciju koja otkriva zdravstveno stanje, na primjer) i nezaobilazan je način testiranja kada se samo iz prateće dokumentacije može otkriti neko zaštićeno lično svojstvo.

OBLASTI U KOJIMA SE TESTIRANJE NAJČEŠĆE PRIMJENJUJE

Ovaj vodič treba da vam pruži primjere u kojim oblastima i kako je vršeno testiranje do sada, ali oni nipošto ne treba da vas ograniče u izboru oblasti u kojima želite da vršite testiranje. U dijelu koji slijedi biće navedeni primjeri pogodni za testiranje, i to s obzirom da svi tipski slučajevi diskriminacije mogu da se podijele u dvije osnovne grupe slučajeva prema: oblastima društvenog života, odnosno pravima koja su prekršena i prema diskriminiranim grupama.

PREMA OBLASTIMA DRUŠTVENOG ŽIVOTA

Najpreglednija i najdosljednija podjela, mada možda manje korisna, bi bila na građanska i politička prava s jedne strane i sa druge strane na ekonomska, socijalna i kulturna prava i za svaku od ovih grupa daćemo nasumična dva primjera.

Građanska i politička prava

Primjer 1: Safet M, pripadnik romske nacionalnosti, obratio se organizaciji za ljudska prava tvrdeći da su ga pripadnici granične policije odvojili od ostalih putnika pripadnika većinske zajednice pri prelasku granice sa Mađarskom i da su mu naložili nakon kraćeg ispitivanja da prekine dalje putovanje i vrati se u mjesto iz kog je pošao na put. Safet je krenuo kod brata u Njemačku koga je želio da posjeti za božićne praznike i s obzirom da je namjeravao da boravi kod brata sa njegovom porodicom nije ponio značajnija sredstva iako je zaposlen u držanom preduzeću kao šef smjene jedne radionice. Safet vjeruje da su ga pripadnici granične policije izdvojili iz grupe putnika samo zbog njegovog etničkog porijekla.

Ovo je primjer čije testiranje zahtijeva značajne resurse, ali s obzirom da je riječ o potencijalnom ozbiljnom kršenju prava na slobodno kretanje jedne etničke grupe dužnost je da se ovi navodi provjere. Na osnovu svjedočenja velikog broja žrtava, jedan od načina sprječavanja neželjenih migracija i smanjenja aplikacija za azil građana/ki Zapadnog Balkana, različit tretman uključuje i rasno profilisanje na graničnim prelazima. Najveći izazov je naći ispitivače/ice sa ličnom karakteristikom koji su spremni da se podvrgnu testiranju s obzirom da je riječ o testiranju rada državne institucija prema kojoj veliki broj građana/ki gaji izvjesnu dozu straha. Takođe, samo putovanje, pokrivanje troškova osiguranja i gotovina kojom ispitivači/ce treba da raspolažu može biti otežavajuća okolnost za sprovođenje testiranja. Tri para sa po jednim ispitivačem/icom osigurali bi kredibilnost testiranja, a ispitivači/ce bi morali da budu naročito obučeni da uoče sve relevantne detalje (o putnicima, ponašanju vozača, pripadnicima

granične policije, ispitivanju) s obzorom da se čitav slučaj zasniva na njihovom svjedočenju.

Primjer 2: Koalicija LGBT organizacija planira da prijavi javnu manifestaciju u centru grada kojom ukazuje na problem porasta nasilja protiv pripanika/ca ove zajednice. Pribavljaju i prilažu urednu dokumentaciju nadležnoj policijskoj upravi. Istog dana ih pozivaju da im kažu da na lokacija na kojoj su prijavili skup već prijavljena druga manifestacija na kojoj se promoviše novi lanac supermarketa i da organizatorima predlažu da svoju manifestaciju pomjere na drugu lokaciju, udaljenu od centra grada.

S obzirom da je u nekoliko prethodnih slučajeva Ministarstvo unutrašnjih poslova odbilo da dopusti održavanje sličnih skupova LGBT organizacija u centru grada iako nije bilo drugog najavljenog skupa, ova sumnja se može provjeriti testiranjem. Prijateljska, naklonjena organizacija može podnijeti zahtjev za održavanje javnog skupa na istoj lokaciji i ako održavanje skupa bude moguće, riječ je o direktnoj diskriminaciji LGBT organizacije. Za ovo testiranje dovoljan je ustanoviti jedan par „ispitivača“. U ovom konkretnom slučaju ispitivač je pravno lice, što takođe treba imati na umu prilikom testiranja kao još jednu od mogućnosti koja proširuje polje našeg djelovanja.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Primjer 1: V. i M. žive u istopolnoj zajednici u kojoj zajedno podižu petogodišnju ćerku V. S, obzirom da su od nedavno obje zaposlene puno radno vreme, kontaktirali su dva najbliža vrtića kako bi petogodišnju ćerku upisali u neki od njih. Nakon podnošenja prijave za upis djeteta V. je otišla na razgovor sa direktorkom predškolske ustanove. Tokom razgovora je saopštila da živi u vanbračnoj zajednici sa istopolnom partnerkom sa kojom zajedno podiže petogodišnju ćerku. Nakon razgovora, direktorka je telefonskim putem obavijestila da su upravo i posljednja mjesta popunjena i da nažalost, više nije ostalo ni jedno upražnjeno mjesto. S obzirom da je nakon njihovog razgovora sa direktorkom dijete njihovih komšija upisano u isti vrtić, posumnjale su da su diskriminisane na osnovu njihove seksualne orijentacije.

S obzirom da ovakav primjer i dalje nije čest u praksi i da roditelji u istopolnim zajednicama često pokušavaju da sakriju svoju seksualnu orijentaciju, broj testiranja treba ograničiti na broj koji ne izaziva sumnju. Takođe, treba imati u vidu da se slobodna mjesta u vrtićima zaista lako popunjavaju. Ovaj slučaj bi najbolje bilo ispitati na pojedinačnoj i opštoj ravni. Na pojedinačnoj ravni znači testirati taj konkretan vrtić ne koristeći više od jednog para, jer bi to moglo da izazove sumnju. Istovremeno, organizovati proaktivno testiranje, takođe koristeći jedan par, ali tako da se obuhvati više vrtića na teritoriji neke opštine ili grada.

Primjer 2: Mevljude se javila organizaciji za ljudska prava jer je smatrala da nije dobila posao za rad na kiosku brze hrane zbog svog etničkog porijekla. Na izlogu kioska stajao je oglas u kome se traži radnica sa iskustvom, koje je Mevljude posjedovala. Pošto se raspitala kod radnica, otišla je na razgovor kod gazde koji je, nakon što je objasnio sve detalje u vezi sa poslom, pitao Mevljude za ime, i nakon neprijatne grimase koju je tom prilikom napravio, rekao da sumnja da bi ona mogla da obavlja ovaj posao i da se već prijavilo više kandidatkinja,

te da će je telefonski obavijestiti da li je dobila posao. Sutradan je telefonskim putem obaviještena da je mjesto popunjeno, a Mevljude smatra da je gazdi zasmetalo njeno etničko porijeklo.

Kako je riječ o stalno otvorenom oglasu za niskokvalifikovani posao, zainteresovani kandidati direktno kontaktiraju poslodavca. Razgovor se u ovakvim slučajevima najčešće obavlja u kratkom vremenskom periodu, a kandidati/kinje ne podnose nikakvu prateću dokumentaciju. Čak i upotreba dva para bi bila dovoljna da se pokaže da je riječ o diskriminatornom ponašanju, a i pronalaženje ispitivača/ica ne bi trebalo da predstavlja problem. U ovim slučajevima je važno voditi računa da postoji mogućnost višestruke diskriminacije, a sam oglas je sam po sebi otvoreno diskriminišući jer za poziciju radnika/ca na kiosku traži osobu određenog pola.

PREMA DISKRIMINISANIM GRUPAMA

Testiranje može da se primjeni za utvrđivanje diskriminacije i prikupljanja dokaza o diskriminaciji svake društvene grupe sa bilo kojim zaštićenim svojstvom. U tom smislu je korisno podsjetiti se kako organizovati testiranje kada žrtve pripadaju manjinama sa uočljivim i neuočljivim zaštićenim ličnim karakteristikama. S obzirom da je i do sada u svrhu ilustracije različitih problema u vezi sa situacionim testiranjem dato već nekoliko primjera gdje su žrtve diskriminirane zbog etičkog porijekla, rase, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, navešćemo primjere koji se rjeđe pominju, a sa kojima se autorka u svom radu susrela.

Primjer 1: Diskriminacija HIV pozitivnih osoba u nekoliko stomatoloških ordinacija prijavljena je organizaciji za ljudska prava. Naime, dvije HIV pozitivne osobe obratile su se organizaciji za ljudska prava tvrdeći da im je u nekoliko stomatoloških ordinacija otkazana unaprijed zakazana intervencija kada su otkrili da su HIV pozitivni. Nakon toga im je rečeno da su te nedelje svi termini popunjeni, te da se jave naknadno. Oni su sumnjali da je do ovoga došlo nakon što su otkrili detalje u vezi sa svojim zdravstvenim stanjem.

Ovo testiranje se može izvesti telefonskim putem uz vrlo male resurse i takođe se može izvesti na pojedinačanoj i opštoj ravni. Dva para ispitivača/ica, sa nekoliko dana pauze između poziva bili bi dovoljni da se utvrdi diskriminacija. Treba imati u vidu s obzirom da je riječ o neuočljivom ličnom svojstvu da se ova činjenica o zdravstvenom stanju otkrije na neupadljiv i nenametljiv način u pogodnom trenutku.

Primjer 2: Ljiljana je korisnica kolica koja tvrdi da je turistička agencija preko koje je željela da putuje diskriminirala na osnovu invaliditeta. Ona je rezervisala aranžman za boravak na moru i kada je nedelju dana pred polazak pozvala agenciju da se raspita u vezi sa polaskom i da im kaže da je korisnica kolica, te da to uzmu u razmatranje. Nedugo nakon toga su je nazvali iz agencije i rekli da se nije prijavilo dovoljno putnika/ca i da moraju da otkazu aranžman. S obzirom da je na sajtu našla informacije koje potvrđuju da je aranžman još uvijek aktuelan, smatrala je da je diskriminirana na osnovu invaliditeta.

Ovo testiranje zahtijeva minimalne resurse s obzirom da se jednim telefonskim pozivom može utvrditi

da li je aranžman još uvijek aktuelan. Međutim, s obzirom na dosta čestu praksu otkazivanja aranžmana, da bi mogli da tvrdimo da je zaista došlo do diskriminacije, potrebno je formirati još jedan par. Takođe, zgodno bi bilo ispitati politiku poslovanja agencije time što bi se periodično ponavljalo testiranje i što bi moglo da uključi druge kategorije osoba sa invaliditetom.

Priprema i sprovođenje testiranja

Samo temeljno i detaljno planiranje, kao i precizno sprovedeno testiranje mogu da nam obezbijede pouzdane i tačne rezultate.

U fazi planiranja možemo da identifikujemo nekoliko važnih koraka:

- Formulisanje problema, određivanje svrhe testiranja i očekivanih rezultata
- Logističke pripreme
- Angažovanje i izbor ispitivača/ica
- Obuka ispitivača/ica
- Samo sprovođenje prati:
  - Dokumentovanje svjedočanstava
  - Evaluacija testiranja
- Dalje aktivnosti koje se oslanjaju na činjenice dobijene testiranjem

FORMULISANJE PROBLEMA, ODREĐIVANJE SVRHE TESTIRANJA I OČEKIVANIH REZULTATA

Prvi korak sa kojim započinje cjelokupno testiranje čini formulisanje problema. To znači konkretno postavljanje problema – ko, na osnovu kog ličnog svojstva, kada i od strane koga je diskriminisan. Pored izjave potencijalne žrtve potrebno je dodatno sprovesti istraživanje koje uključuje prikupljanje činjenica u vezi sa prethodnim slučajevima diskriminacije u toj oblasti i sa tom i drugim grupama sa zaštićenim ličnim svojstvima. U domen formulisanja problema spada i odluka da preduzmemo proaktivno testiranje i na osnovu kojih činjenica i uvida smo se za to odlučili. Ova faza treba da se završi sa jasnom odlukom šta, kada i kako želimo da testiramo. Na primjer, testiramo tri noćna kluba, A, B i C, koja se nalaze u Sarajevu; testiramo diskriminaciju na osnovu etničkog

prijekla; testiranje će biti sprovedeno prvog petka narednog mjeseca; biće korišćeno tri para po dva testera različitog pola srednjih godina.

Ovaj korak prati utvrđivanje svrhe testiranja. Najbolje je biti realističan i sa obzirom na očekivane rezultate odrediti svrhu testiranja. Ako nam je cilj da upoznamo javnost sa problem diskriminacije nije neophodno da sprovedemo testiranje u obimu i sa metodološkim rigorom koji je neophodan ako rezultate testiranja koristimo za pokretanje strateške parnice. Takođe, treba imati na umu i činjenicu da i najbolje planirano testiranje ne mora da ima za ishod očekivane rezultate. Zato pri njihovom određenju treba uzeti u obzir sve potencijalno nepovoljne okolnosti. Nikada ne treba izgubiti iz vida činjenicu da ako ne uspijemo da dokažemo diskriminaciju, ne znači da se ona ne nije dogodila/ne događa, ali da to svakako smanjuje mogućnost da je do nje došlo.

LOGISTIČKE PRIPREME

Logističke pripreme mogu biti najrazličitije i zavise prije svega od oblasti u kojoj se testira diskriminacija. Ako se držimo prethodnog primjera sa noćnim klubovima, logističke pripreme bi obuhvatile identifikovanje klubova i njihovih lokacija, prikupljanje informacija o radnom vremenu, potrebnoj rezervaciji, posjećenosti kluba (uključujući kad je prisutan veliki broj posjetilaca/teljki), proceduri ulaska, radnicima obezbjeđenja i tipičnim gostima kluba.

Ako je potrebno izvršiti rezervaciju, neophodno je to učiniti sa različitih telefonskih brojeva, te njihovo obezbjeđivanje takođe spada u logističku pripremu. Informacije o posjećenosti kluba mogu biti od velikog značaja – naime, veća je vjerovatnoća da pripadnici neke manjinske grupe neće biti pušteni u klub danima i u vrijeme kada je veća gužva. Takođe, korisne mogu da budu informacije o drugim tipičnim posjetiocima kluba, ako na primjer klub posjećuju pripadnici drugih manjinskih zajednica, socijalnog statusa, i sl.

Sljedeći korak bi uključivao definisanje maršrute, obezbjeđivanje prevoza i komunikacije. Ovo može da bude najzahtjevniji segment testiranja u smislu resursa ako se sprovodi testiranje uživo. Neophodno je da se sve pripreme odvijaju pod izvjesnim velom tajnosti. To praktično znači da ako planirate da angažujete taksi prevoz, prevozniku ne smijete da saopštite za šta će vam njihove usluge biti potrebne.

Ako planirate da rezultate testiranja učinite dostupnim putem medija, najbolje je da prije samog testiranja stupite u kontakt sa njima. Novinari mogu da budu i tzv. moralni svjedoci, a mogu i da naprave medijski prilog iz ličnog ugla. Ono što je od najvećeg značaja jeste da imate puno povjerenje da informacije koje podijelite sa njima neće biti dostupne javnosti prije nego što vi budete smatrali da je potrebno i da će se truditi da izbjegnju svaki senzacionalizam i prejudiciranje diskriminacije.

Takođe, ako se odlučite da snimate čitav događaj, obezbjeđivanje potrebnih uređaja i ovladavanje njihovim rukovanjem treba da bude uključeno u logističke pripreme. Autorka lično nije zagovornica snimanja, ali apeluje na organizacije koje to čine da vode računa o pravu na privatnost pojedinaca koji su snimani. Svako narušavanje

tuđe privatnosti ne samo da kompromituje samo testiranje, već dovodi u pitanje i kredibilitet i vrijednosti čitave organizacije.

ANGAŽOVANJE I IZBOR ISPITIVAČA/ICA

Od adekvatnog odabira ispitivača/ica često zavisi i ishod čitavog testiranja. To treba da su pouzdane i motivisane osobe koje su prošle obuku i spremne su da slijede uputstva koja im da koordinator/ka testiranja. Kako postoje dvije grupe ispitivača/ca, jedna sa zaštićenom ličnom karakteristikom i druga bez, tako će i način na koji se mobilišu, odabiraju i angažuju ispitivači/ce biti različiti.

Ispitivači sa zaštićenim ličnim svojstvom su najčešće pripadnici manjinskih grupa, dakle često i brojučano malih društvenih grupa. U već malobrojnoj društvenoj grupi, koja je često nepovjerljiva, zatvorena i nesklona aktivizmu iz straha od dodatne viktimizacije, treba naći ispitivače/ice. Što postoji veći stepen svijesti o vlastitom nejednakom položaju i želja da se on promijeni to je lakše naći ispitivače/ice. Aktivisti/kinje iz zajednice su vrlo često dobar izbor, naročito u zajednicama koji se plaše dodatne viktimizacije. Na primjer, pripadnici romske zajednice su vrlo nepovjerljivi prema ovakvom angažmanu, zato su pravi izbor u tom slučaju aktivisti ili prijatelji/ce, rodbina, komšije osoba koja je prijavila diskriminaciju. Ovakav izbor, koji uključuje prijatelje/ce, rodbinu, komšije uključuje sa sobom i etičku dilemu da li se ovim narušava princip nepristrasnosti. Istovremeno, vrlo često za ishod imaju vrlo motivisane ispitivače/ice koji precizno i sa pažnjom slijede instrukcije koordinatora/ke testiranja. S druge strane, u nekim manjinskim zajednicama postoji visoka svijest o značaju borbe za njihova prava i tu je lako mobilisati potencijalne ispitivače/ice, na primjer u LGBT zajednici, bolje politički organizovanim etničkim manjinama.

Kada je riječ o ispitivačima/cama koji nemaju zaštićenu ličnu karakteristiku njih je svakako lakše mobilisati. Zato je pri formiranju parova uvijek bolje poći od utvrđivanja ispitivača sa ličnim karakteristikama, pa onda u odnosu na njihove sekundarne identitetske karakteristike (one zbog kojih nisu diskriminirani) tražiti ispitivače/ice za kontrolnu grupu. Ispitivače/ice koji nemaju zaštićenu karakteristiku najbolje je tražiti među aktivistima/kinjama, podržavateljima organizacije koji imaju dovoljno slobodnog vremena, prilagodljivi su i spremni su u slučaju pokretanja sudskog postupka da budu na raspolaganju pravnom timu. Volonteri/ke i student/kinje su također dobar izbor zbog prilagodljivosti u pogledu vremena, a često imaju i kontakte sa drugim mladim ljudima koji mogu da budu zainteresovani.

Ako namjeravate da testiranje koristite za pokretanje sudskog postupka, imajte na umu da će kredibilitet ispitivača/ica doprinjeti uspješnom ishodu. Zato je važno da pri izboru ispitivača/ica imate na umu i sljedeće kriterijume:

Objektivnost – najčešće istican kriterijum na kome se zasniva kredibilitet čitavog testiranja. Ispitivači/ce ne treba da imaju bilo kakav interes u vezi sa osobom za koju se sumnja da vrši diskriminaciju. Ovaj kriterijum u

nekim slučajevima može i da se suspenduje, recimo u slučajevima da su ispitivači/ce prijatelji osobe koja je prijavila diskriminaciju.

Da nisu osuđivani (s obzirom da će se pojaviti u svojstvu svjedoka pred sudom, ovo može da naruši njihov kredibilitet).

Pouzdanost – ova karakteristika se ne odnosi samo na pouzdanost koju ispitivači/ice treba da ispolje tokom testiranja, već i na mogućnost da u slučaju pokretanja sudskog postupka budu na raspolaganju i pojavljuju se na predviđenim ročištima.

Perceptivnost – važno je da ispitivači/ce imaju sposobnost uočavanja važnih detalja, da su u stanju da se kasnije prisjete opaženih stvari, ljudi i događaja i da ih jasno i razgovijetno opišu.

Emotivna stabilnost – Testiranje vrlo često predstavlja izuzetno stresnu aktivnost tokom koje može doći do ozbiljne povrede dostojanstva ispitivača/ica, da bude izložen vrijeđanju, prijetnjama ili samom nasilju. Zato je neophodno da ispitivač/ica bude osoba koja je emotivno stabilna i na koju ovakvo ponašanje neće ostaviti trajne posljedice.

Pored ispitivača/ica u testiranju mogu da učestvuju i tzv. moralni svjedoci/kinje. To su osobe koje ne učestvuju lično u testiranju, ali svojim prisustvom i ličnim integritetom daju na važnosti i pojačavaju nepristrasnost i kredibilitet čitavog testiranja. To mogu da budu uvaženi aktivisti/kinje za ljudska prava, političari/ke, javne ličnosti, novinari/ke, istaknuti predstavnici/e manjinskih zajednica. Ono što je naročito važno pri njihovom izboru je da smo sigurni da oni ne namjeravaju da zloupotrebe testiranje i njegove rezultate. Takođe, važno je da osiguramo da npr. oni među njima koji su novinari/ke neće da objave rezultate i detalje u vezi sa testiranjem prije dogovorenog perioda.

OBUKA ZA ISPITIVAČE

Da bi se testiranje uspješno sprovelo, ispitivači/ce prolaze teorijsku i praktičnu obuku. U zavisnosti od potreba i mogućnosti treba planirati trajanje obuke, ali jednodnevna obuka se pokazala sasvim dovoljnom da odgovori na potrebe testiranja u lokalnom kontekstu.

Iako se često prenebregava važnost teorijskog dijela, on je neophodan kako bi se ispitivači/ce pripremili ne samo za testiranje, nego i za učestvovanje u aktivnostima koje slijede nakon toga, od sudskog postupka, do zagovaračkih aktivnosti i učestvovanje u kampanjama. U teorijskom dijelu je važno učesnicima/ama razjasniti šta je testiranje, koja je njegova svrha, na koji način se prikupljeni podaci koriste i kakve dalje aktivnosti mogu da se preduzmu. U praktičnom dijelu je od ključnog značaja izvesti simulaciju testiranja što sličniju situaciji u kojoj će se ispitivači/ce naći. To uključuje i predviđanje svih mogućih scenarija, i planiranje odgovarajućeg odgovora na sve te predviđene okolnosti. Konkretno, ispitivači/ce treba da unaprijed znaju šta treba da urade ako im, na primjer,

u agenciji za iznajmljivanje traže potvrdu o prihodima, sugerišu da traže stan na drugoj lokaciji, imaju spremne odgovore na potencijalna potpitanja, itd.

Pored simulacije i predviđanja svih scenarija, praktični dio sprema ispitivače/ice da uoče važne činjenice i da ih što preciznije zabilježe. U ovom dijelu, ispitivači/ce se upoznaju sa principima dokumentovanja slučaja, te uzimanjem izjave od svjedoka. Poželjno je da ispitivači/ce unaprijed imaju uvid u formulare koje će popunjavati nakon samog testiranja, te da unaprijed mogu da znaju na koje detalje je važno da obrate pažnju. Ono što je takođe značajno je da ispitivači/ce u potpunosti razumiju svoju ulogu, značaj njihovog konkretnog angažmana za uspješno izvođenje cjelokupnog testiranja. Nekada je potrebno da budu dobro pripremljeni za ulogu ispitivača/ca – ako je riječ o testiranju diskriminacije pri zapošljavanju potrebno je da nauče napamet detalje iz života koji se odnose na prethodno obrazovanje i radno iskustvo, onako kako su se dogovorili sa koordinatorom/kom testiranja. Ili, potrebno je da oponašaju određenu gestikulaciju, izgovor, da govore unaprijed pripremljene identične rečenice, što sve zahtjeva dodatnu pripremu i usklađivanje među ispitivačima/icama.

Dva pitanja o kojima je potrebno razmisliti su i: da li je ispitivačima/icama potrebno ponuditi finansijsku kompenzaciju za njihov angažman i da li je potrebno zaključiti formalno ugovor koji reguliše njihove obaveze prema organizaciji koja ih je angažovala. Lično smatram da s obzirom da je riječ o dobrovoljnim ispitivačima/icama diskriminacije, njihov motiv treba prije svega da bude želja za učestvovanjem u nekoj aktivnosti koja može da dovede do željene društvene promjene i da su spremni da ulože svoje vrijeme i napor u realizaciju te aktivnosti. Postojanje finansijske kompenzacije često može da dovede do toga da se za ispitivače/ice prijave osobe kojima je to jedini i isključivi motiv, što ipak baca sjenku na celokupne motive testiranja. S druge strane, kad je riječ o ugovoru, to je izbor svake organizacije odnosno koordinatora/ke testiranja i on nesumnjivo osigurava da će ispitivači/ce pratiti dogovorene procedure. Ali, on zaista ima smisla jedino ako ga prati neka vrsta finansijske ili druge kompenzacije. Inače, u slučaju da se s ispitivačem/com sklopi ugovor, on treba da bliže određuje obaveze tokom testiranja, dokumentovanja slučaja, otkrivanja informacija u vezi sa testiranjem, kao i obaveza koje bi uslijedile u slučaju pokretanja sudskog postupka ili drugih radnji.

PSIHOLOŠKA PRIPREMA

Testiranje stvara situaciju potencijalne diskriminacije, situacije u kojoj je nekoj osobi povrijeđeno dostojanstvo, u kojoj je izložena vrijeđanju, prijetnji i samom nasilju. Dio priprema ispitivača/ica zato treba da uključuje i pripremu ispitivača/ica na ovakvu mogućnost. Koordinator/ka testiranja treba da procijeni tokom obuke da li i u kojoj mjeri bi ovakva situacija mogla da ostavi trajne posljedice po ispitivača/icu i u slučaju da procijeni da bi mogla da ostavi posljedice, ne angažuje tu osobu. Na svaku osobu koja učestvuje u testiranju ovakvo ponašanje, naravno, može da ima različite posljedice, kao što uspješno sprovedeno testiranje može da bude podsticaj, motiv

za dalji aktivistički angažman.

Jedan od aspekata psihološke pripreme čini i priprema ispitivača/ica na situacije koje mogu da uključuju prijetnju ili samo nasilje od osobe koja vrši diskriminaciju. Iako su ove situacije rijetke, ispitivači/ice moraju da budu svjesni da postoji mogućnost i ovakvog razvoja događaja. U tim slučajevima važno je da ispitivač/ica ostane pribran/a i da se uzdrži od bilo kakve dalje komunikacije sa nasilnikom, a ako je potrebno koordinator/ka testiranja će procijeniti da li bi nastavak testiranja ugrozio bezbjednost i drugih ispitivača/ca i da odluči da prekine testiranje. Takođe, u rijetkim situacijama, sami ispitivači/ce na situaciju nejednakog tretmana koja može da bude praćena uvredama mogu da odreaguju nasilno. Sklonost da ovako odreaguju koordinator/ka testiranja bi trebalo da primijeti tokom same obuke i da ne angažuje ovu osobu u testiranju.

Iako je načelno prihvaćeno uvjerenje da svaku potencijalnu situaciju nasilja treba što prije okončati i staviti bezbjednost ispitivača/ice na prvo mjesto, autorka se susrela i sa praksom jedne organizacije koja uobičajava da nakon završenog testiranja u kome je došlo do vrijeđanja i prijetnji nasiljem uspostavi kontakt sa osobom koja se ovako ponašala i konfrontira je sa činjenicama o tom ponašanju u prisustvu moralnog svjedoka/kinje i/li medija. Iako ovakav čin može da ima pozitivan efekat, postoje izgledi da potencijalno loši ishodi prevladaju pozitivne, prije svega oni koji bi uključili dalju eskalaciju nasilja.

SPROVOĐENJE TESTIRANJA

Samo sprovođenje testiranja predstavlja centralni i najizazovniji segment situacionog testiranja. Autorka se odlučila da na dva konkretna primjera pokaže sve korake koje je neophodno preduzeti kako bi se ono uspješno sprovelo. Ipak, najbolji način da ovladate ovom metodom jeste da simulirate testiranje.

Pred vama se nalaze dva konkretna primjera testiranja, najčešće sprovedena, koja zahtijevaju najmanje resursa, uključuju najmanje rizika i primjenjivi su u kontekstu Zapadnog Balkana sa različitim manjinskim grupama. Prvi primjer se odnosi na diskriminaciju pri pristupu javnim mjestima i izvodi se uživo, a drugi primjer pri ostvarivanju prava na stanovanje, odnosno iznajmljivanje stambenog prostora.

Idealno bi bilo da ste se već susreli sa primjerom diskriminacije u ovim oblastima ili da ste u kontaktu sa osobom koja je bila izložena diskriminaciji u ovoj ili sličnoj situaciji. Ipak, za potrebe ovog priručnika, pretpostavićemo da ste se odlučili na osnovu opštih saznanja da sprovedete testiranje. Diskriminisane grupe koje smo izabrali su Romi u prvom slučaju i LGBT osobe u drugom, ali nakon što ovladate metodologijom možete testiranje i da simulirate koristeći druge grupe sa različitim zaštićenim ličnim svojstvima.

Prvi primjer biće predstavljen hronološki i tu će biti izložene precizne smjernice u pogledu aktivnosti koje treba preduzeti, a u drugom primjeru će koraci koje treba preduzeti biti samo taksativno navedeni.

TESTIRANJE DISKRIMINACIJE ROMA U NOĆNIM KLUBOVIMA U GRADU N

Pripremne radnje

Kada	Šta	Na šta obratiti pažnju
Dvije nedelje prije testiranja	Formulisati problem i svrhu testiranja Identifikovati noćne klubove koji će se testirati	<ul style="list-style-type: none"> • Otvoriti dosije za slučaj testiranja • Da li je potrebna rezervacija • Radno vrijeme kluba • Raspitati se o posjećenosti
	Logističke pripreme	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbijediti prevoz ispitivača/ica od kluba do kluba, i do sigurnih prostorija • Osigurati koordinaciju između učesnika/ca (dodatni SIM brojevi) • Napraviti rutu, kojim redoslijedom se ispituju klubovi

Kada	Šta	Na šta obratiti pažnju
	Regrutovanje ispitivača/ica	<ul style="list-style-type: none"> • Identifikovanje potrebnih ispitivača/ica • Oglašavanje među aktivistima/kinjam, prijateljima/cama i dr. • Prvi sastanak sa potencijalnim ispitivačima/icama
	(Ako je potrebno, uspostaviti kontakt sa medijima)	<ul style="list-style-type: none"> • Pripremiti informacije o testiranju • Dogovoriti se sa medijima kada mogu da objave rezultate testiranja
	Uspostaviti kontakt za tijelom za zaštitu ravnopravnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Iako to u najvećem broju zemalja nije zakonska obaveza, to podiže kredibilitet akcije
Nedelju dana prije testiranja	Kordinacioni sastanak svih aktera/ki	<ul style="list-style-type: none"> • Sastanak koordinatora/ke testirana sa ispitivačima/cama • Sastanak KT sa osobom zaduženom za logistiku, dokumentovanje, itd.

Kada	Šta	Na šta obratiti pažnju
	Obuka ispitivača/ica	<ul style="list-style-type: none"> • Sprovođenje jednodnevne obuke • Jasne instrukcije kako da se ponašaju, kako da se obuku, itd.
	Formiranje parova ispitivača/ica	<ul style="list-style-type: none"> • Formirati tri grupe sa po dva para ispitivača/ica, jedan eksperimentalni i jedan kontrolni par • Voditi računa da su članovi para istog pola, dobi i socijalnog statusa
	Kompletiranje formulara za dokumentovanje slučaja	<ul style="list-style-type: none"> • Izrada formulara u zavisnosti od svrhe testiranja
	Uloga moralnog svjedoka/kinje	<ul style="list-style-type: none"> • Identifikovati, moralnog svjedoka • Dogovor i brifing moralnog svjedoka
	Obezbijediti uređaj za snimanje, ako je potreban	<ul style="list-style-type: none"> • Obuka za korišćenje ovih uređaja • Instrukcije kako da se ne povrijedi privatnost osoba koje su snimane
Na dan sprovođenja testiranja	Provjeriti sve aspekte logističke pripreme	<ul style="list-style-type: none"> • Prevoz, komunikacija, ruta, dr.

Kada	Šta	Na šta obratiti pažnju
	Obezbijediti dokaz o istovjetnosti ispitivača/ca, tj. parova	<ul style="list-style-type: none"> • Napraviti zajedničku fotografiju ispitivača/ica
	Sprovođenje testiranja	<ul style="list-style-type: none"> • Prvi par koji pokušava da uđe je par sa zaštićenim ličnim svojstvom, tj. eksperimentalni par • Ako on ne uspije da uđe, šalje se kontrolni par • Ako uspije da uđe, možemo da prekinemo testiranje i odemo na drugu lokaciju • Ako prvi i drugi par ne uđu, treba poslati i treći par kako bi se potvrdilo da je riječ o diskriminaciji.

Kada	Šta	Na šta obratiti pažnju
Nakon testiranja	Dokumentovanje slučajeva	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijed pripremiti formulare • Osigurati da ispitivači/ce među sobom ne razgovaraju o utiscima • Upitnici se popunjavaju na sigurnom mjestu neposredno nakon testiranja
	Kontakt sa medijima	<ul style="list-style-type: none"> • Unaprijed dogovorene informacije se prosljeđuju
	Evaluacija	<ul style="list-style-type: none"> • Sprovesti evaluaciju cjelokupnog testiranja
	Aktivnosti koje slijede	<ul style="list-style-type: none"> • Upotreba rezultata • Pokretanje postupaka, zagovaranje, dr. • Održavati kontakt sa ispitivačima/cama

Testiranje diskriminacije LGBT osoba pri izdavanju stanova

Ovo testiranje se sprovodi telefonskim putem i stoga je moguće da se i sa ograničenim resursima testira što veći broj aktera. Prvo je najvažnije utvrditi koja je najuobičajenija procedura izdavanja stanova, a neposredno nakon toga identifikovati na primjer 30 agencija i stanodavaca koje želite da kontaktirate. S obzirom da seksualna orijentacija (za razliku od rodnog identiteta) ne spada u uočljive karakteristike, činjenice o seksualnoj orijentaciji ispitivača/ice treba da saopštite na način koji će biti nedvosmislen, a opet neupadljiv.

Recimo da ste se odlučili da testirate diskriminaciju prema gej muškarcima u tridesetim godinama koji pripadaju srednjoj klasi i traže jednoiposobni stan u centru grada. Najčešća praksa izdavanja stanova je da prvo telefonskim putem kontaktirate agenciju ili stanodavca. U ovom prvom kontaktu suviše je nametljivo otkrivati seksualnu orijentaciju, i ukoliko to učinimo stvaramo situaciju koja nije tipična. Najbolje je da zakažemo razgledanje stana, i tom prilikom možemo da imamo dva opšta scenarija. U prvom scenariju ispitivač dolazi sam i tokom razgledanja stana u neformalnom razgovoru naznači da bi živio sa partnerom istog pola sa kojim je u dugogodišnjoj vezi, ili se posluži sličnim izjavama na osnovu kojih bi se to moglo zaključiti, npr. „Važno je da stan ima dovoljno dnevnog svjetla, jer moj partner voli da je stan lijepo osvijetljen“, ili „Lokacija je zaista odlična, moj partner radi na 10 minuta od stana i ne bi morao da koristi prevoz“. U drugom scenariju, ispitivač se pojavljuje u paru sa drugim ispitivačem koga predstavlja kao partnera sa kojim je u dugogodišnjoj vezi.

U slučaju da ova činjenica dovede do toga da se kao razlog za neizdavanje stana navede da je stan u međuvremenu izdat, a postoji sumnja da je to učinjeno zbog seksualne orijentacije ispitivača, agenciju ili stanodavca treba da nazove kontrolni ispitivač. Da bi mogli da tvrdimo da je riječ o diskriminaciji, treba ponoviti testiranje, jer postoji mogućnost da je stan zaista izdat u međuvremenu. Koliko puta je potrebno ponoviti testiranje zavisi prije svega od konkretnih okolnosti. Ne postoji tačniji recept od onog na koji vas usmjerava zdrav razum i lično iskustvo u sličnim stvarima. Načelno pravilo je ponoviti testiranje što više puta da bi mogli da formiramo obrazac, a da ova aktivnost ne izazove sumnju kod onog ko potencijalno vrši diskriminaciju. Ako smatrate da bi treći gej par od deset osoba koje su kontaktirale agenciju ili stanodavca izazvale kod njih sumnju, zaustavite se na drugom paru. Takođe, uvijek možete agenciju testirati i poslije nekog vremena, kada vam se učini da je prošlo dovoljno vremena da bi to izazvalo sumnju.

Dokumentovanje svjedočenja ispitivača/ica

Najvažnija aktivnost koja se sprovodi neposredno nakon samog testiranja je dokumentovanje svjedočanstava ispitivača/ica. Za potrebe testiranja najbolje je izraditi formular koji sadrži zatvorena pitanja o činjenicama testiranja, kao i dio koji je predviđen za svjedočenje u prvom licu ispitivača (na primjer, „Kada sam prišao ulazu u klub...“). Samo dokumentovanje se vrši neposredno poslije sprovedenog testiranja, najkasnije 24

časa nakon testiranja, na sigurnoj lokaciji. Od najveće je važnosti da ispitivači/ce imaju priliku da zabilježe svoja svjedočanstva odmah po testiranju. Takođe, potrebno je organizovati dokumentovanje tako da ispitivači/ce mogu samostalno i bez međusobne komunikacije da popune upitnik. U slučaju da se među njima započne razgovor o detaljima u vezi sa činjenicama testiranja prije zvaničnog početka dokumentovanja koordinator/ka testiranja treba da ih spriječi u tome. Često je dovoljno da jedna osoba svojim iskazom utiče na iskaze svih drugih učesnika/ca i time utiče na njihovu vjerodostojnost.

Prijedlog za formular

Oblast u kojoj se vrši diskriminacija

Ciljna grupa

Mjesto i datum održavanja testiranja, tačna lokacija

Ime i prezime ispitivača, lični i kontakt podaci ispitivača/ice

Testerski par br.

Druge lične karakteristike ispitivača/ice

(specifično za testiranje na primjer noćnog kluba)

Ko radi na ulazu u klub? Koliko njih? Kako izgledaju?

Kako je tekao razgovor sa obezbjeđenjem?

Koliko ima ljudi u klubu? Ko su gosti?

Svjedočanstvo:

(Ono se piše u prvom licu, svojim riječima. Ne treba nagađati, već jasno naglasiti da postoje činjenice koje niste mogli da se sjetite, na primjer „Nisam sigurna da li je na ulazu bilo dvojica ili trojica radnika obezbjeđenja“. Svaki detalj je dobrodošao i može biti koristan kasnije, zato ga je važno zabilježiti dok nam je još uvijek svjež u sjećanju).

Nakon sprovedenog dokumentovanja slijede evaluacija čitavog testiranja koju sprovodi koordinator/ka testiranja i razgovor o načinu na koji mogu da se iskoriste rezultati testiranja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Situaciono testiranje se do sada nedovoljno koristilo u svim zemljama Zapadnog Balkana iako i zakon i sudska praksa podstiču korišćenje ove metode. Osnovni razlog je nedovoljna upoznatost aktivista/kinja za ljudska prava sa ovom metodom. Pored toga prisutno je i uvjerenje da je to metoda koja je zahtjevna kako logistički tako i u smislu samog sprovođenja testiranja.

I jedan i drugi razlog pokušali smo da otklonimo ovim priručnikom. On vas na najpraktičniji način sa velikim brojem primjera uvodi u sam pojam testiranja, razjašnjava sve nedoumice i daje pregled svih važnih pitanja. Istovremeno, pred vama se nalazi detaljno razrađena procedura samog testiranja koju prate nedvosmislene instrukcije kako da sprovedete jedno konkretno testiranje.

Autorka vas ohrabruje da budete kreativni i hrabri pri traženju novih primjera za testiranje. Pred vama se nalaze najčešći i najtipičniji primjeri na kojima se najlakše razumiju problemi koji prate svako konkretno testiranje. Međutim, sama stvarnost sa svim pojavnim oblicima diskriminacije sa kojima se, nažalost, srećemo otvara pred vama nove izazove za korišćenje ove metode.

LITERATURA

Bea Bodrogi - Testiranje diskriminacije: Utvrđivanje i krivično gonjenje kršenja ljudskih prava, Beograd, 2008.

Izabel Roriv - Dokazivanje slučajeva diskriminacije: uloga situacionog testiranja, Beograd, 2012.

Strateška parnica kao sredstvo za zaštitu od diskriminacije, Poradna pro občanství / Občanská a lidská práva, Prag, 2012.

Isabelle Rorive - Situation tests in Europe: myths and realities, European Antidiscrimination Law Review, Issue no. 3, Utreht, Brisel, 2006.

Nevena Petrušić, Kosana Beker --Praktikum za zaštitu od diskriminacije, Beograd, 2012

Saša Gajin - Antidiskriminaciono pravo: vodič, Beograd, 2007.

